

NYA ARGUS

Hundrafjärde årgången

Nr 3 • 2011

Köp en fågel fri. Foto: Trygve Söderling

Kommentarer / Trygve Söderling: Demokrati eller olja?

Mikael Böök Om WikiLeaks, Wikipedia och bibliotekens framtid (1)

Ika Österblad Driften att döda det man älskar

Carita Backström Palmvin, olja och minor – linjer i nigeriansk litteratur

Vesa Oittinen Nietzsche och postmodernismen

Thomas Ek Jarl Hemmer som översättare

Panoptik / Robin Valtiala En elefant till roman, som skuttar ♦ *Trygve Söderling* Film är bäst i radion ♦ *Merete Mazzarella* Skvaller och skönlitteratur ♦ *Nalle Valtiala* Snikenhetens djävlar exorciseras på våra scener

Lösnummer 5 €, i Sverige 50 kr.

REDAKTION:

Huvudredaktör: Trygve Söderling

Redaktionssekreterare: Yasmin Nyqvist

Niklas Bruun, Kristian Donner, Susanna Fellman, Nils Erik Forsgård, Barbro Holmberg
Jessica Parland-von Essen, Martina Reuter, Tom Sandlund, Folke Stenman, Charlotte Sundström,

Ingmar Svedberg, Tom Söderman, Clas Zilliacus, Tom Östling

Ombud i Sverige: Thomas Henrikson, Lill-Jans plan 2, S-114 25 Stockholm

Manuskript till Trygve Söderling, Broholmsudden 3 C 21, 00530 Helsingfors, tfn + 358 (0)9 759 25 92
eller Yasmin Nyqvist, Lilla Tavastgatan 6 A 20, 20500 Åbo, tfn +358 (0)45 6713327

Prenumerationer, honorar, arvoden och annonser: Yasmin Nyqvist, Lilla Tavastgatan 6 A 20, 20500 Åbo

E-post: nya.argus@kolumbus.fi

Hemsida: <http://www.kolumbus.fi/nya.argus>

Prenumerationspris: ½ år 40 € ½ år 25 €, i Sverige ½ år 400 kr, ½ år 250 kr

Annonser: ½ sida 100 € ½ sida 70 € ¼ sida 50 €

Sampo 800014-102076; Sparbanken Aktia, checkräkning 405511-13963

BIC: DABAFIHH IBAN: FI10 8000 1400 1020 76

I detta nummer medverkar

Carita Backström	redaktör, Helsingfors
Mikael Böök	biblioteksaktivist, Lovisa
Thomas Ek	fil.dr, Lund
Merete Mazzearella	professor emerita, författare, Helsingfors
Vesa Oittinen	fil.dr, Helsingfors
Trygve Söderling	huvudredaktör för Nya Argus, Helsingfors
Nalle Valtiala	författare, modersmålslärare, Grankulla
Robin Valtiala	författare, Helsingfors
Ika Österblad	tecknare och typograf som studerar biologi, Korsholm/Helsingfors

Tempelbesökare köper sparvar av pojken på pärbilden och släpper dem fria.
En verksamhet som kanske kan jämföras med de insekt- och djursamlare Ika Österblad skriver om i
sin essä i detta nummer. Att ta djur som pantfångar, eller att döda dem för forskning, ära, estetik?
En befriad fågel är hur som helst en vacker syn, särskilt i Phnom Penh 2009.

KOMMENTARER: TRYGVE SÖDERLING

Demokrati eller olja?

INTIFADA. Det arabiska ordet för folkresning är nu på sin plats. Samtidigt överskuggas euforin över de vackra revolutionerna i Egypten och Tunisien av den mördande utvecklingen i Libyen. Massiva fredliga protester biter bara om makthavaren har ett ansikte att förlora. Att fasaden av legitimitet var papperstunn var inte oväntat i fallet Gaddafi.

Libyen har blivit den tragiska versionen av intifadan: diktatorn som svarar med allt tillgängligt våld. Som vi finländare vet skapar inbördeskrig bitterhet i generationer. Ändå började det lovande i Libyen, med mängder av avhoppare inom arméledning, regering och diplomatkår. Benghazi, där resningen började, är nu en annan värld än Tripoli.

I andra länder fortsätter protesterna, i den mån de inte slås ner i sin linda, i hopp om att *Al-Jazeeras* skyddande offentlighet ska hindra en libysk utveckling – vilket den gjorde i Tunis och Kairo.

SAMTIDIGT SOM våra egna nyhets- och ledarsidor skriver med sympati om revolutionerna och hoppet om en demokratisk vår i Nordafrika och Västasien, oroar vi oss för högre bensinpriser. Är det logiskt? En fråga som inte ställs är om det tidigare priset var det rätta. Kan det ha innehållit en ”diktatur-rabatt”? Hur ska man förhålla sig till problemet att deras demokrati kanske ändå inte är gratis för oss?

Ännu klarare är språket på ekonomisidorna: även disciplinerade demonstrationer är där ”oroligheter”.

Många före detta berömvärdt ”stabila” förtrycksregimer är nu ”instabila” ur investeringssynpunkt, länder där det finns hopp om demokratisering är ”riskländer”. Kluvenheten i vårt perspektiv kan knappast illustreras bättre än via en på det här sättet djupt kliven västerländsk tidning eller nyhetssändning. Som *Helsingin Sanomat* konstaterade: ”Det är ett pinsamt europeiskt språkbruk att diktatorer kallas diktatorer först när de håller på att falla”¹.

SITUATIONEN PÅMINNER i själva verket mycket om nedmonteringen av det ”gamla” kolonialsystemet, från mitten av 1900-talet, där det indiska upproret mot britterna blev en av nyckelhändelserna. Att ”juvelen i kronan” 1947 blev självständig genom i princip icke-våldsmetoder inspirerade ”subalterner” världen över, på samma sätt som Tahrir-demonstrationerna nu gjort – Obama gjorde rätt i att i sitt post-Mubarak-tal dra parallellen till gandhismen.² Men ofta bjöd de europeiska centralmakterna också segt och blodigt motstånd, Gaddafi-aktigt, med folkmordsak-

1 ”Diktaattorien mielistelystä jää ikävä jälkimaku”, *Helsingin Sanomats* ledare 26.2. 2011.

2 Obamas tal 11.2.2011 citerades inte helt exakt på denna plats i föregående nummer av Nya Argus. Enligt Vita husets utskrift sa han inte ”This is how democracy should work” utan, något skarpare, ”This is how real democracy works”.

tiga krig i till exempel franska Indokina, Algeriet och Indonesien.

I det system som efterträdde den öppna kolonialismen fortsätter dominansen, nu över formellt självständiga stater. Nykolonialismen innebär att de starka länderna, inklusive supermakten USA, styr klientstater, bananrepubliker och pseudo-kolonier genom krediter, militär påtryckning och allianser med lokala, ”vänligt sinnade” autokratiska eliter.

Militär närvaro (t.ex. USA:s flottbas i den protest-aktuella ministaten Bahrain) motiveras med nödvändigheten att bevaka ”USA:s intressen”. Men när blev oljan i Västasien och Nordafrika andra länders ”intresse” och när upphörde den att vara i första hand den lokala befolkningens ”intresse”?

Att många länder i Väst gjort sig beroende av olja från Mellanöstern och Nordafrika innebär ju inte att Väst har ”rätt” till den. Men när beroendet börjar kallas för ett ”intresse” – ekonomiskt, geopolitiskt – och i en glidande språklig figur förvandlas till ”våra” intressen som bevakas med kanonbåtar, är vi redan tillbaka i den ”gamla” kolonialismens tänkande.

NEDÄRVDA orättvisor är av någon anledning lätta att acceptera, åtminstone om de är till min egen fördel. Om de folkligt initierade regimbytena i arabländerna inte skulle åstadkomma någonting annat, så har de i alla fall ställt Väst inför ett yrvaket uppvaknande till realiteterna. En dubbelmoral som ärvts, eller byggts upp bit för bit, är förrädiskt lätt att leva med. Den blir uppenbar, obekvä, omöjlig först när en spricka eller förskjutning i grunden blottar hela systemet – som en fasad som rasar och blottar rummen i ett helt höghus på en gång. Intifada 2011 har i ett slag ställt ”Västs” omsorgsfullt uppbyggda och lika omsorgsfullt rationaliserade relationer till de arabiska diktatorerna i ljuset – i Väst. I arabländerna är de ingen nyhet.

Dåligt redovisade i våra media är ändå, för det mesta, de konkreta siffrorna, avtalen, bindningarna. Talar man till exempel om Libyen är ett antal EU-länders omfattande handel med Gaddafi en viktig faktor. 22% av Italiens totala oljeimport kom i fjol från Libyen, 16% av Frankrikes. I gengäld har både Berlusconi och Sarkozy generöst försett Gaddafi med de vapen som nu kommer till användning mot rebel-lerna.

Libyen, som sitter på den afrikanska kontinentens största oljereserver (de nionde största i världen), har under 00-talet blivit för EU vad Saudi-Arabien länge varit för USA: en ”vänligt sinnad” förtrycksregim som man utvecklat ett djupt beroende av. Att bland annat EU i skrivande stund diskuterar möjligheten att slå ut Gaddafis luftförsvar kan inte heller ses helt separat från den libyska oljan. En flygförbudszon, om den kommer till stånd, skulle skydda inte bara civilbefolkningen utan också oljeanläggningar för eventuella attacker från Gaddafis franska plan.

USA:s symbios med Saudi-Arabien – världens största oljereserv och ett av de svartaste fåren i alla demokrati-index – handlar självklart om olja och geopolitik, inte mänskliga rättigheter. Att vi idag kan köpa rättvist kaffe och schyssta bananer i snabbköpet borde i köparländerna följas upp med konsumentpåtryckningar för rättvis olja som inte innebär piskning som straff och avhuggna händer och fötter på tjuvar, grav diskriminering av kvinnor och shiiter, totalförbud mot partier, fackföreningar, oppositionella media och demonstrationer. Det moraliska ansvaret minskar inte för att Kina redan gått förbi USA som importör av saudisk olja.

DET VI NU SER är något av ett jordskalv i neokolonialismens globala system, sprickor som drabbar ”västs” akilleshäl. Förmånlig handel med autokratiska eliter hamnar i ett nytt och kallare ljus om man plötsligt kan föreställa sig alternativ.

Det är inte bara det att ”våra” diktatorer har problem – indirekt är det också ”våra” undersåtar som reser sig och försöker skaka av sig en repression som vi utan större skrupler varit med om att bygga upp och finansiera. Nu testas med andra ord om vi stöder demokrati och mänskliga rättigheter också när det kanske innebär oplanerade uppoffringar för oss själva. ”*Just as the world economy was recovering*” – rubriken på *The Economists* omslag (5.3.) låter närmast irriterad. Den ”instabilitet” som de arabiska demokratiörelserna innebär är ett nytt ekonomiskt problem som vi inte hade räknat med.

Oljepriserna reflekterar ökad osäkerhet. Men kanske osäkerheten i det här fallet ska tolkas som någonting positivt, en chans att stämma vår praktik i någon mån i fas med våra ideal.

15.3.2011

Om WikiLeaks, Wikipedia och bibliotekens framtid (1)

Inledning

Föreliggande artikel bygger på inlägg om WikiLeaks och Wikipedia, som undertecknad gjorde på Sveriges yrkesbibliotekariers e-postlista och i de finska bibliotekariernas diskussionsforum i slutet av år 2010 och i början av år 2011. Diskussionerna kan följas och fortsättas via meddelandearkiven på nätet (se fotnot). Jag har också tagit med ett e-postbrev på engelska om WikiLeaks ur min privata korrespondens med några nordiska och amerikanska bibliotekarier och bibliotekstjänstemän.

Läsaren förutsätts vara åtminstone flyktigt bekant med Wikifenomenen, för att inte tala om biblioteket. Mer än en flyktig bekantskap bör vi ju inte heller tro oss ha om någon av dessa tre storheter. Detta är självklart då vi talar om Biblioteket. Också individens kännedom om Wikipedia är med nödvändighet begränsad. Bara den engelskspråkiga versionen innehåller vid det här laget över 3.5 miljoner artiklar.

Även om WikiLeaks inte är helt jämförbart med biblioteket och Wikipedia räknas också dess dokument i hundratusental. Av WikiLeaks-dokumenterna har visserligen bara en bråkdel tillsvidare publicerats. Julian Assange har nämligen inte, i motsats till vad som ofta hävdas, dumpat 250 000 amerikanska diplomatabrev (*Cablegate* 1966–2010) på internet. WikiLeaks har tillsvidare endast förmedlat ett litet urval (under 1 000 brev) till vissa stora tidningar. Personligen har jag tittat lite närmare bara på ett tiotal av dem.

Inte heller de kanske mer betydande dokument-samlingarna "Iraq War Logs" (2004–2009) och "Afghan War Diary" (2004–2010) känner jag i de-

talj. WikiLeaks-filmen *Collateral Murder*, som avslöjar amerikanska soldaters mord på civila, inklusive journalister, i Bagdad, har jag däremot sett i sin helhet.

Den 6 juli 2010 åtalades 22-årige Bradley Manning, en underrättelseanalytiker i USA:s armé, för att ha sett till att denna video kom ut i offentligheten. Daniel Ellsberg, även han en

före detta anställd inom det militära underrättelseväsendet, som själv då det begav sig (1967–1968) riskerade livet genom att publicera de topphemliga "Pentagonpappren" om Vietnamkriget, anser att Bradley Manning är en hjälte. Däri vill jag helt och fullt instämma.

Två reservationer: Meningen med WikiLeaks och motsvarande projekt är såvitt jag förstår inte att bekämpa eller motarbeta någon särskild stat eller organisation utan att avslöja krigsplanering, ränsnsmideri och skumraskaffärer som regeringar, banker och transnationella bolag annars skulle kunna fortsätta att ägna sig åt. För det andra bör understrykas, att WikiLeaks trots namnet inte har något organisatoriskt samband med det digitala uppslagsverket Wikipedia. Däremot låter det sig sägas, att WikiLeaks och Wikipedia är två viktiga inslag i den nya 'världsoffentlighet', vars grundstruktur utgörs

av biblioteket och dess digitala utvidgning, det vill säga internet.¹

WikiLeaks och biblioteken

30 november 2010. Kära svenska bibliotekarie,

har du kommit att tänka på, att WikiLeaks i allra högsta grad handlar om bibliotekens nutid och framtid? Varför? Jo, tänk bara på alla dokument som nu läcker ut på nätet genom WikiLeaks och många andra nya kanaler. Därefter, begrundar alla dokument i största allmänhet.

Ännu på 1950-talet kunde begreppet "dokumentation" stå i centrum för våra föregångares reflexioner om bibliotekariernas och bibliotekens speciella uppgifter. Suzanne Briet, som arbetade vid Bibliothèque nationale i Paris från 1924 till 1954, beskriver i sin lilla men naggande goda bok *Qu'est-ce que la documentation?* (1951) bibliotekarien som en blid mjölkflicka eller en praktfull dam, men alltid klädd och utrustad enligt sin herres vilja.

Dokumentet antas innehålla sanningen, som kanske varken du eller jag kommer att finna. Men försöka duger.

Därför föreslår jag att du och jag och världens alla bibliotekarier slår ihop sina påsar med WikiLeaks för att hädanefter kunna erbjuda allmänheten vidaste möjliga information.

Med vänliga hälsningar från Finland, där du kanske aldrig har varit. Och så vidare.

PS Någon frågade efter en barnbok om en gädda. Bifogar en dikt som jag skrivit av för ändamålet.

Gäddan

Jag?

Jag är gäddan.

*Gulringad grön och svart:
stjärthård triumf.*

¹ De ifrågakvarande meddelandearkiven är BIBLIST (arkivet tillgängligt via <http://segate.sUNET.se/cgi-bin/wa?A0=BIBLIST>) och Kirjasto-Kaapeli (se www.kirjastot.fi/keskustelut, särskilt diskussionsämnen "WikiLeaks" samt "Wikipedia 10" som jag själv inledde); inläggen är från december 2010 till januari 2011. För den här artikeln har jag förkortat, bearbetat och översatt finska till svenska.

Mig är given all makt.

Vem är du?

Ditt bete tog jag.

Dess förförelse blänker i mig.

Tro aldrig jag ångrar.

Jag ville. Jag tog.

Sant: det gör ont

under mitt starka hjärta.

Men sällan: i sakta ryck.

Vad är det du vill mig? Lek?

Tro inte du har mig.

Det roar mig att komma när du kallar

Ibland, att förföra dig

med min plötsliga smygarrygg.

Men bort!

Bort från ditt onda öga

i stjärtskum virvelvissel

störtstupande mot natt

– min lektids skuggklara jaktmark

min darrande småfisk min huggande käft

min pilfärds fräsande vilja –

Hugg

Hugg under mitt vilda hjärta.

Död har jag svalt?

Men tar du mig levande?

Aldrig.

Ur *Allt sker nu* av Solveig von Schoultz,
Holger Schildts förlag, Helsingfors 1952.

3 december 2010. Kära bibliotekarie,

idag har jag en dålig nyhet: tyrannerna har eliminerat internetdomänen wikileaks.org och WikiLeaks har, liksom en gång marskalk Mannerheim, farit till Schweiz. Den omtalade webbplatsen nås för närvarande på adress <http://wikileaks.ch>.

Nu gäller det att fatta mod. Biblioteken, som utgör den moderna offentlighetens själva ryggrad, bör offentligt ta ställning för WikiLeaks, för Julian Assange och för den unge Bradley Manning. Följden blir kanske att vi anklagas för "antiamerikanism", men den anklagelsen bör vara ganska lätt att avvisa. USA med sin fina grundlag har ju åtminstone historiskt sett tjänat som ett bålverk för det fria ordet! Att försvara WikiLeaks rättighet att publicera alla dokument som dess redaktörer finner anledning att ge ut innebär därför att ta ställning för, inte mot, USA.

WikiLeaks och Biblioteket är nära släktingar. Fast egentligen är ju WikiLeaks bara en sida av hela internet. Och internet, i sin tur, är *fino in fondo* bara en av dimensionerna hos det nya bibliotek, som nu tar form inför våra häpna ögon.

Det nya biblioteket är inte längre enbart en ”minnesinstitution”; det fungerar inte längre enbart som ett allmänt stöd för forskning, bildning och kultur, utan också som en global, cybernetisk (självstyrande) statsmakt. Biblioteket-internet håller på att bli den efterlängtnade informationella makt, som behövs för att garantera medborgarnas insyn i de lagstiftande församlingarnas, regeringarnas och rättsväsendets verksamhet och därmed bidra till att hålla dessa tre traditionella statsmakter i schack.

Nu hör det till saken att traditionella makter inte gärna släpper ifrån sig ett uns av sina vedertagna maktprivilegier. Hellre skriker de då till tyranniska handlingar typ blockera WikiLeaks.org. Men det bör vi inte tolerera!

Ovan talar jag om ”tyranner” i allmänhet utan att utpeka någon särskild. Det kan vara Putin, det kan vara Hillary Clinton. Eller Kinas Wen Jiabao. Vilken det än är av världens regeringar och diplomater så vill den/han/de vrida historiens ur tillbaka. Men det går bara inte.

Med vänlig hälsning från Östra Nyland, och så vidare.

(Tillägg på kvällen den 3.12.: wikileaks.ch är nere men i gengäld nås WikiLeaks på wikileaks.fi, wikileaks.de och wikileaks.nl. Ifall ingen av dessa fungerar, försök med <http://88.80.13.160/>.

Tråkig twitternyhet: *Library of Congress Blocks Access To Wikileaks* <http://bit.ly/hkCH7p> *What a shame! #wikileaks*)

5 december 2010. Ja, det var verkligen ett fint inlägg

Detta är ett gyllene tillfälle att ge biblioteken en ställning i det svenska samhället som det tidigare aldrig haft. De svenska biblioteken borde erbjuda sig att skydda WikiLeaks servrar. Genom denna handling skulle det svenska bibliotekssystemet stå upp för människors rätt i världen att uttrycka sina åsikter och offentliggöra material

även när det skadar mäktiga länders ekonomiska och militära intressen. Utan denna rätt återstår bara slavrollen för oss som medborgare. Och bibliotekens roll reduceras till att tillhandahålla den typ av litteratur och information som inte skadar den svenska regeringen eller annan med den svenska regeringen befryndad stat i den globala ekonomin.

ur Jonny Sundells inlägg på BIBLIST 4.12.2010

Ja, det var verkligen ett fint inlägg av Jonny Sundell! Om bara bibliotekarierna i ett land skulle visa kourage så skulle kanske bröderna och systrarna i andra länder också våga lyfta på huvudet.

Ni noterade väl, att Library of Congress har blockerat WikiLeaks på sina servrar så att varken personalen eller biblioteksbesökarna ska kunna ta del av dokumenten?

”The Library decided to block WikiLeaks because applicable law obligates federal agencies to protect classified information. Unauthorized disclosures of classified documents do not alter the documents’ classified status or automatically result in declassification of the documents”, skriver Kongressbibliotekets presschef på bibliotekets blogg.² Därmed har problemet ställts på sin spets: ska biblioteket följa grundlagen, den amerikanska konstitutionens berömda första tillägg? Eller kommer biblioteket hädanefter att vara regeringens Sanningsministerium, som endast tillhandahåller godkända dokument?

Men Kongressbibliotekariens fega skenmanöver hindrar naturligtvis inte WikiLeaks från att nå ut; se till exempel <http://wikileaks.fi>.

För övrigt publiceras dokumenten ju också av tidningarna. Kongressbibliotekets bibliotekarier och besökare behöver alltså bara ge sig iväg från bibliotekets läsesalar, ut till tidningskioskerna och internetcaféerna, för att läsa WikiLeaks.

Vilken skam!

Till all lycka har Internationella Journalistfederationen fördömt regeringarnas förtvivlade och farliga försök att vrida historiens hjul tillbaka:

Federation of Journalists (IFJ) today condemned the political backlash being mounted against the whistle-blowing website WikiLeaks and accused

² se <http://blogs.loc.gov/loc/2010/12/why-the-library-of-congress-is-blocking-wikileaks/>

*the United States of attacking free speech after it put pressure on the website's host server to shut down the site yesterday.*³

Som sagt, bibliotekarier: nu gäller det att fatta mod!

5–6 december 2010. Har biblioteken makt över sina dataservrar?

På de svenska bibliotekariernas epostlista BIBLIST utspann sig igår kväll och i morse följande korrespondens.

Först bad Jonas Aghed om en precisering:

Hur, exakt, ska de svenska biblioteken göra det [dvs "skydda WikiLeaks servrar"]? Annars håller jag med. WikiLeaks är det bästa som hänt på länge. Filmen med massmordet från helikopter är fruktansvärd och avslöjande.

Eftersom WikiLeaks på sina servrar faktiskt uttryckligen har bett om stöd och angett att man kan ge sitt stöd genom att sätta upp allt fler nya WikiLeaks-servrar på webben, påpekade jag att "[e]tt omedelbart svar på frågan Hur göra det? finns här: <http://46.59.1.2/mass-mirror.html>".

Följande inlägg gjordes av Jenny Åström:

Jag är fortfarande student och vet inte riktigt hur det ser ut bland biblioteken. Har biblioteken makt över sina dataservrar, eller är det någon högskola/universitets eller kommuns dataavdelning som bestämmer över hur dessa får användas? Skulle denna metod som Mikael hänvisar till kunna genomföras bland svenska bibliotek? Mvh Jenny Åström, Distansstudent BHS, Högskolan i Borås

Här följer mina reflexioner över Jenny Åströms fråga:

Hej Jenny,

du sätter fingret på en springande punkt med din fråga om bibliotekens "makt över sina dataservrar". Detta är ju definitivt en fråga som 2010-talets bibliotekarier borde diskutera och ta ställning till. Men samtidigt är det också en

fråga som fram till idag har fallit utanför många bibliotekariers synrand. I det avseendet kommer läget, får man väl anta, att ändras med tiden, så att allt fler bibliotekarier blir medvetna om sin (potentiella) makt över "sina dataservrar".

Men den behövliga insikten härom ges endast med åren, dvs av erfarenheten och vanan. (Vanan vid den nya tekniken och globaliseringen kunde man tillägga här, som förklaring.) Typiskt nog är det du, en ung (förmodar jag) studerande som formulerar problemet. Dina professorer på högskolan kunde svårligen ha gjort det, hur intelligenta och bildade de än är.

Något direkt svar på din fråga om hur "det ser ut bland biblioteken" ges alltså knappast. Eller har någon forskare forskat i denna fråga? Detta är ju egentligen precis vad du frågar av BIBLIST-prenumeranterna. Kanske någon BIBLIST-läsare kan leta fram någon intressant rapport eller utredning? Din fråga är slutligen också en fråga om mod. Tack för att du vågade! Med vänlig hälsning, osv. PS. Jag måste erkänna att jag tvekade lite innan jag beslöt att skicka detta inte bara till dig utan också till hela BIBLIST. Hur mycket får man kräva av en bibliotekarie? Alla kan ju inte och behöver väl inte heller vara "gäddor", som i dikten av Solveig von Schoultz.

7 december 2011. Bästa bibliotekarier, forskare och filosofer!

Those who are repeatedly passive in the face of injustice soon find their character corroded into servility.

— Julian Assange

WikiLeaks aktualiserar några grundläggande frågor. Hur förhåller sig biblioteket till internet? Hur bör biblioteket förhålla sig?

En annan typ av frågor har att göra med skillnaden mellan Biblioteket, allmänbegreppet, och världens alla bibliotek, som är en oerhörd mängd av varierande företeelser alltifrån biblioteksbusen, som cirkulerar mellan skolorna i Ouagadougou (eller som åtminstone gjorde det ännu under sommaren 2006) till universitetsbiblioteket i Dakar (som författaren till dessa rader hade nöjet att besöka i november 2010).

Bibliotekarier, forskare och filosofer tvingas nu ta itu med alla dessa frågor, inte bara i teorin, utan

³ citat enligt http://www.ifex.org/united_states/2010/12/02/wikileaks_backlash/

också i handling. Bibliotekscheferna på Library of Congress i det stora landet i väster har redan gett sitt svar genom att blockera WikiLeaks.

Ett praktiskt förslag har framlagts och i någon mån preciserats. Vi bör spegla WikiLeaks' webbplatser och publicera dokumenten på våra internet-servrar.

Detta är antagligen det viktigaste som Biblioteket och Universitetet kan göra just nu. Ja, och biblioteksföreningarna, inklusive den internationella biblioteksorganisationen IFLA och dess organ för informationsfrihet FAIFE borde också protestera mot blockeringarna av WikiLeaks och hetsjakten på Assange och Bradley. Bibliotekarien i Ouagadougous biblioteksbus kan i avsaknad av nödvändig teknisk utrustning och personal naturligtvis inte göra allt detta. Men i vårt Norden finns det utan tvivel flera folkbibliotek och universitetsbibliotek som både kan och bör försöka.

”Har biblioteken makt över sina dataservrar, eller är det någon högskola/universitets eller kommuns dataavdelning som bestämmer över hur dessa får användas?”, frågade studerande Jenny Åström. Det är just dessa frågor saken gäller.

Makten över internetserverna tillhör oss, deras användare. För bibliotekarierna och biblioteken gäller det att inrätta sig stadigt i sin nya boning, det vill säga i internet. Bibliotekarierna måste äntligen bli herre och fru i eget hus.

Som vanligt avslutar jag med vänliga hälsningar från Finland där bibliotekarierna, forskarna och filosoferna tillsvidare inte har fått särskilt mycket till stånd för att stöda och hjälpa WikiLeaks. Men det ska väl bli andra bullar så småningom, hoppas och så vidare.

PS Vad bibliotekarierna på US Library of Congress beträffar så kan jag inte föreställa mig att de är eniga med chefernas beslut om censurering av WikiLeaks. Antagligen tycker de att Jefferson, Washington och Madison vänder sig i sina gravar.

9 december 2010. Internetbiblioteket

Jag har inte talat om att bryta mot lagen utan endast om att biblioteket saknar teknisk och administrativ makt att erbjuda serverutrymme åt någon.

— Heikki Poroila, känd finsk musikbibliotekarie i de finska bibliotekariernas diskussionsforum Kirjasto-Kaapeli 8.12.2010.

Vilken lag förbjuder biblioteket att erbjuda WikiLeaks serverutrymme? Har WikiLeaks gjort någonting lagstridigt?

Vad skulle det innebära om biblioteket gjorde WikiLeaks denna tjänst? Först och främst innebär det att lägga Wiki-läckorna till bibliotekets samlingar. Såvitt jag begriper har just biblioteket, om någon, till uppgift att göra detta. I detta sammanhang kan och bör vi hänvisa till den nordiska, grundlagssenkliga offentlighetsprincipen.

Vad sedan bibliotekets tekniska makt beträffar, måste medges att den är alldeles otillräcklig, vilket delvis beror på bibliotekariernas mjukighet på informationsteknikens område. (Tillägg: bibliotek är informationsteknik och bör följaktligen sträva efter att gå i spetsen för densamma.) Nu stämmer WikiLeaks i alla fall till eftertanke om hur biblioteket ska befästa sin makt i samhället. WikiLeaks tvingar fram en diskussion om vad jag skulle vilja kalla bibliotekets och internets interna maktrelationer.

Bland nördar och internauter funderar man för närvarande febrilt på frågan om internets frihet. Är det fria internet på sikt på väg att dö ut? Kommer regeringarna och den till synes mäktigaste av dem, det vill säga USA:s regering, att försöka strypa informations- och kommunikationsfriheten? Och kommer de i så fall att lyckas med det? Eller kommer i stället det moderna biblioteket, WikiLeaks, journalisterna, The First Amendment, den nordiska offentlighetsprincipen och frihetsviljan hos all världens folk att avgå med segern?

Måhända har det moderna biblioteket (eller det postmoderna biblioteket; jämför rapporten *La condition postmoderne* (1979); i centrum för rapportförfattaren, filosofen Lyotards intresse stod informationsbegreppet) lite mer makt än vad som tillkom dess föregångare? Denna informationella makt måste i så fall tas, eftersom den inte kommer att ges.

WikiLeaks är ett av flera uttryck för den vidare frågeställningen om *internet governance*, som frågan benämns inom det internationella samfundet. Jag är övertygad om att just biblioteket och biblio-

tekariernas yrkesgrupp vore allra bäst lämpade att förvalta internet och jag tror att det också blir så i framtiden. Det är det jag menar med rubrikens sammansatta ord, internetbiblioteket.

Tanken att överlämna makten över mänsklighetens gemensamma nätverk till staternas regeringar, som ju hotar varandra med massförstörelsevapen och allehanda fientliga ränker, ter sig förfärlig. Staternas och regeringarnas makt måste i stället begränsas och omfördelas, vilket är en utveckling som internet som sådant främjar.

Men den traditionella montesquieuska tredelningen är inte längre tillräcklig: de lagstiftande församlingarnas, regeringarnas och domstolarnas makter behöver kompletteras med en fjärde, informationell, makt, det vill säga biblioteksmakten. Internet, som utgör bibliotekets historiska fortsättning, har redan skapat de globala förutsättningarna för denna nya maktfördelning. Tillsvdare dock enbart förutsättningarna. Det återstår att förverkliga förutsättningarna. Leve WikiLeaks!

10 december 2010. Vad ädelt har Assange gjort?

I den pågående diskussionen om WikiLeaks och biblioteket frågade finska bibliotekarien Anna-Liisa Snicker: "Vad ädelt har Assange gjort, som skulle motivera, att vi ger honom vårt stöd?"

Nu är Julian Assange bara en människa. Men just därför bör vi å andra sidan stöda honom, ty viktigast är slutligen hur vi behandlar varandra. Assange bör skyddas från förföljelser även om det skulle visa sig att han har felat eller syndat. Så lär oss i alla fall etiken.

I början av vår västliga civilisation uppträder ädelmodet som en manlig, militär dygd. Vändpunkten kom sjätte och nionde augusti år 1945. I atomåldern borde krigen föras med informationen och måhända även med datorernas mjuka program som enda "vapen". Numera är endast freden värd att kämpa för (*la paix est le seul combat qui vaille d'être mené*, som Albert Camus skrev dagen efter Hiroshimabomben). Männe inte en man eller en kvinna som söker efter rätt och sanning kan uppvisa ädelmod också i det pågående "cyberkriget"?

Frågan är bara hur rätten ska kunna skipas och lögnen undvikas i fallet WikiLeaks där inte bara våra mänskliga passioner utan även stormaktspolitikens ödesdigra maskinerier blandas.

De två personer som Assange hade samlag med under sitt senaste Sverigebesök, de må sedan vara CIA-agenter eller inte, förtjänar också stöd. Att varken Assange eller hans damer är moraliskt helvita eller helsvarta begriper säkert alla.

12 January 2011. Dear librarians

during the last days, I've tried to follow the flow of tweets and blog posts and websites on the ALA Midwinter Conference in San Diego, focusing on what has been said about WikiLeaks. Yesterday evening I was happy to find and read the ALA Council's "Resolution on Access to and Classification of Government Information" on your OIF blog at <http://www.oif.ala.org/oif/?p=1796>. (Wrote a news item about this resolution in Finnish, "ALA:n neuvosto otti kantaa WikiLeaksiin", in the webforum of Finnish librarians, here <http://bit.ly/er6TJU>).

This resolution to encourage the further declassification of government information seems not to have been the only resolution, however. Two further resolutions are quoted at <http://connect.ala.org>, namely: RESOLUTION IN SUPPORT OF WIKILEAKS⁴, and Resolution on WikiLeaks and Federal Agencies.⁵ Both of these are quoted as being considered at the ALA MW Meeting, and as coming from the ALA Social Responsibilities Round Table Group. Grateful for information on what happened to these statements. Were they passed? Changed? Did the media cover the discussions and the resolutions? Apologies if I have missed some natural information outlets I should have checked, which I most probably have. [...] All the best etc.

MIKAEL BÖÖK

(Artikeln fortsätter i nästa nummer)

⁴ <http://connect.ala.org/node/125640>

⁵ <http://connect.ala.org/node/125639>

Driften att döda det man älskar

Också insekters ögon brister när de dör. Somliga har mjuka ögon som faller ihop, som en fotboll när luften läckt ut. Stekeln jag vrider och vänder på under mikroskopet har ögon med bibehållen form, men med ett färgmönster som inte fanns när den levde.

Somliga menar att entomologer och spindelkännare är ett märkligt släkte som, drivna av kunskapsörst, anställer massmord på de små djur som är föremål för deras intresse. Men för det mesta bryr folk sig inte om små ryggradslösa kräk tillräckligt mycket för att ifrågasätta dräpandet.

Annat blir det när ögonen har pupiller och blodet är varmt.

I essäboken *Herredjuret* av Mattias Hagberg berättas David Sjölanders historia. Sjölander var konservator vid naturhistoriska museet i Göteborg, naturfotograf och -filmare, jägare. Det finns de som anser att han var en av de bästa konservatorer världen skådat, med en alldeles speciell förmåga att ge en illusion av liv åt de djur han stoppade upp. Mest berömd, mästartens storverk, är elefanthanen i Göteborg. Den är en dröm förverkligad. Sjölander ville själv fälla elefanten, och han gjorde det också, under en resa till Angola 1948 när han var sextioett år. Han fullföljde sin vision, men förverkligandet, sägs det, kom att bli hans död.

Hagberg skriver om Sjölanders besatthet, med ett tonfall så enträget att frågorna genljuder även när jag under läsningen lägger ifrån mig boken: Varför dödar Sjölander? Vad är det som lockar i jakten? Vad betyder ordet vildmark egentligen? Var och när löper skiljelinjen mellan oss och det vilda?

Sjölander beskrivs som en stor djurvän och en ytterst skicklig jägare. Det börjar redan i pojkbåren,

han ränner i skogen med bössan och stoppar upp många av fåglarna han skjutit. Hans iver att bege sig ut och upptäcka naturen är så stor att han, när han äntligen för första gången kommer till Lappland, inte ger sig tid att ta på ordentliga skor utan vandrar raka vägen ut i blötsnön för att spana in blåhakar, ripor och vadare.

Därefter tillbringar Sjölander åtskilliga somrar i Lappland, skjuter otaliga djur, tar vara på skinnen och stoppar upp. Först som anställd hos en privatkonservator, sedan, uppskattad för sina egna förtjänster, på uppdrag av naturhistoriska museet i Göteborg. Naturhistoriska riksmuseet och Filmaktiebolaget Skandia skickar honom till Kina, och senare ska han alltså resa till Afrika, mer eller mindre på eget initiativ men för Göteborgsmuseets räkning, sponsrad av stadens köpmän.

Sjölander fotograferar, filmar, skjuter. Allt är del av samma insamling, katalogisering, förevigande, besittande. Det var ingenting konstigt med jakten, så hade ornitologer gjort länge, i brist på användbar optik sköt de fåglar. David Sjölander blir känd för att han, ibland under stora vedermödor, lyckas komma fåglarna så nära med sin kamera, vid en tid när hjälpen från teleobjektiv var skral. Likväl är han snabb att ta till geväret.

Varför döda det man älskar?

På Göteborgs naturhistoriska museum finns ett diorama med en fjällugglefamilj (i boken tilltalas Sjölander med ett sökande, närmande 'du'):

Det här var djur du älskade. Du beundrade verkligen de stora rovfåglarna. Jag undrar vad du kände när du sköt föräldrarna och fångade in och avlivade ungarna.

Kanske skvallrar ditt språkbruk om en viss ambivalens. Du använde sällan orden skjuten eller uppstoppad. Istället talade du konsekvent om insamling och montering, som om du samlade ovanliga stenar eller sällsynta växter. Det är som om du inte riktigt ville kännas vid vad du sysslade med.

Hagberg gör rätt i att uttrycka sig med försiktighet. I första hand handlar det om fackterminologi. Man skulle heller inte säga att en tecknare 'ritat bilder' till en bok, eller att en yrkesfotograf 'knäppt kort'; de illustrerar och fotograferar. Det handlar mera om ett avstånd mellan hobbyverksamhet och yrkesarbete. Och hade Sjölander antecknat att han 'skjutit' något, hade det inte stått klart att djuret också infogats i museets samlingar. Icke desto mindre låter samla in verkligen inte lika brutalt som att döda.

De moraliska bekymren begränsar sig till djur. Citatet ovan antyder att Hagberg inte har några betänkligheter när det gäller växter. Och gäller de också alla djur? Om man vänder sig emot den godtyckliga gränsen mellan människor och andra djur, var ska nästa gräns dras? Kommer inte den med nödvändighet att bli lika godtycklig?

För mig är det inte oproblematiskt att döda spindlar och insekter.

Jag har en gång slutat göra det. Men börjat igen, och formulerat ursäkter för dessa genom mitt beslut avslutade liv.

Men alltså, varför döda det man har kärt?

Lyssna på samtal som förs: moralen sträcker på sig. Det låter inte som drömskt hippiesnack när vegetarianer och veganer med stöd av filosofer ifrågasätter våra rättigheter att döda. Bland de engagerade amatörautomatologerna på ängar och hedar finns sådana som vägrar bära med sig sprit och kloroform, de dokumenterar sina fjärilar och spindlar med kamerans hjälp.

I den populärbiologiska tidskriften *fauna&flora* debatterades i några nummer i fjol avlivandets vara eller inte vara, i ljuset av den nya fotograferingstekniken.

Men också de som samlar in fotograferar gärna, det är bara det att fotografier inte alltid räcker, inte sådana som tillåter ett levande motiv. I viss mån tyder diskussionen på bristande förståelse för svår-

righeten att studera mycket små djur. För att kunna skilja en tvåmillimeters parasitstekel från en annan är du ibland tvungen att pudra den med guld och fånga dess ytstruktur sådan den visas av ett svepelektronmikroskop. Eller ta en del av djuret och extrahera arvs massa för att få reda på hur vissa av dess DNA-sekvenser är uppbyggda.

Den biologiska taxonomin är ett område med mycket konkret anknytning till historien. Fortfarande plockas typexemplar (beläggsexemplar från beskrivningen av en art) fram ur museernas skåp och studeras av systematiker som behöver reda ut oklarheter i artdefinitioner. De insamlade – dödade – individerna har en nyckelroll i vår förståelse av livets mångfald. Även de specialister som nu verkar, sparar belägg för framtiden. Hur väl man om tvåhundra år kommer att kunna använda en *jpeg* sparad idag, vet vi inte. Säkrare då att fortsätta med det beprövat fungerande. Dessutom går det dåligt att extrahera DNA ur bilder.

Vi hittade en vuxen hona av hjulspindelarten *Araneus angulatus*. Hon var enorm, kroppen säkert 18 millimeter lång, vi spekulerade kring vikten, två gram kanske? En dammfladdermus väger bortåt åtta, en kungsfågel fem sex gram. Hon hade byggt sitt hjulnät tvärsöver en skogsväg, silkestrådarna som stagade upp det var flera meter långa. Och där satt hon i mitten, en solig julieftermiddag. Det är svårt att begripa hur något så mjukt och skyddslöst, om än ett rovdjur, kan överleva de två år som behövs för att uppnå den imponerande storleken. Naturligtvis skulle hon dokumenteras, men det fanns inte ett ögonblicks tanke på att trycka ner henne i ett spritrör. Delvis för att *A. angulatus* i Finland är en rödlistad, hotad art. Men inte bara. Hon var imponerande, beundransvärd. En individ. Det fick räcka med kameran.

Mattias Hagberg besöker naturhistoriska museet om och om igen. "Det är trots allt här – i detta mausoleum – som jag upplevt 'naturen' som starkast. Det är här den har kommit till liv för mig."

Men plötsligt förändras blicken. Djuren som verkat så levande blir skinn, gips och hönsnät. "Av djuret finns egentligen inget. Din elefant är bara en bild – en död abstraktion." Och Hagberg börjar ifrå-

gasätta sin bild av naturen, vildmarken, av djuren. Inte bara sin egen, heller: i den mänskliga föreställningsvärlden, skriver han, är det enskilda djuret aldrig värt något i sig. Bara som exempel på en art. Vi reagerar först när en hel art håller på att utrotas; ”det är det abstrakta vi vill bevara”.

Det leder till en efterhängsen fråga: ”Vad är det för skillnad mellan människor och djur som rättfärdigar att vi behandlar djur som abstraktioner och människor som individer?”.

Men samtidigt snuddar han vid något som antyder att det är en icke-fråga. Människor kan också bli abstraktioner. I *Herredjuret* syns det i en del av de Sjölanderska anteckningar som Hagberg valt att ta med, om medhjälparna på expeditionerna i Angola och Tibet. Negrerna är ena fasliga köttätare som man måste hålla borta från jaktbytet med hot om piska, tibetanerna är grova och simpla. I Kina i början av 1920-talet förvärfvade Sjölander ett par kineshuvuden från en skarprättare (men de kom aldrig till Sverige), frenologi var på modet.

På Gripsholms slott finns ett uppstoppat lejon. Det är från sjuttonhundratalet och har en egen *fanclub*. Jag har sett kylskåpsmagneter med det högst personliga lejonet, som inte liknar ett lejon särskilt mycket alls. Det är monterat av någon vars yrkesutövning heller inte liknade Sjölanders, någon som förmodligen inte sett ett levande lejon, som inte haft tillgång till fotografier eller tillförlitliga teckningar, och som använde äldre metoder: man fyllde skinnen med sågspån och hö, djuren ser ut som säckar, oformliga. Men efter livet äger Gripsholmslejonet i våra ögon mer individualitet än de flesta andra lejon, döda eller levande. Förmodligen mer som en reflektion av något mänskligt, än som ett djur.

Av alla djur var antagligen fåglarna de som David Sjölander höll kärast. Och här återigen: det finns fotografier av hans första skjutna falk, och av den falk som han höll i bur. Han hade lärt sig falkenerarens konst under sin vistelse i Kina, och invände mot anklagelser om falkjakt som djurplågeri med berättelser om falkar som ”villigt återvänt till ’fångenskapen’ efter en längre eller kortare tids bortavaro”. Samtidigt fanns han bland de pionjärer som arbe-

tade för att vissa arter, till exempel pilgrimsfalken, skulle fridlysas i Sverige.

Jag får för mig att förhållandet till abstraktionen ”de beundransvärda vilda djuren” liknar vårt förhållande till berömda personer och kungligheter. Vackra och intressanta djur kan man hålla på zoo till allmän beskådan. Också människor kan betraktas och deras liv förändras genom folkviljan att lära känna deras liv in i minsta detalj. Det beundrade i en gyllene bur.

Jag får för mig att förhållandet till abstraktionen ”de lägre stående människorna” kan liknas vid förhållandet till husdjur. Negrerna som släpar, bär och gräver; som motas och mutas. Det är bra att de finns till hands, man kan möjligen tala med dem, men knappast föra några djupare samtal.

Hagberg talar om makt, redan i titeln som är lånad från Linné. Linné skulle katalogisera den för människans skull och av guds vilja inrättade harmoniska skapelsen. Insamlandet är ett sätt att bli varse ordningen och att befästa vår position i centrum, som herredjur. Det fungerar också i mer sekulariserade sammanhang, vi tror fortfarande på en livets hierarkiska steg. De katalogiserande museerna blir en manifestation av kolonialismens nittonhundratalsklimax. ”Det är där världen blir till. Det är där den beskrivs och ges form. Det är här den visas upp. [...] Det är en styrkedemonstration.”

Klarlägga, bemästra, behärska.

Bara abstraktionen kan behärskas. Personen kan få egna infall, överrumpla.

I beteendekologin har man på senare tid börjat tala om personlighet. Om att varje individ har sin egen kombination av egenskaper som påverkar beteendet i en viss situation. Vid Aronia i Raseborg finns en forskargrupp som analyserar ejdrars förökningsframgång genom individuella mått på dominans, djärvhet, benägenhet att utforska platser och fysiologiskt gensvar på stress.

Förr eller senare kunde förstås individualismens strömningar förväntas nå även det här området. Men innebär den nya infallsvinkeln egentligen att man ser det enskilda djuret som en individ? Eller är det snarare en personabstraktion.

Och kanske finns här ett motmedel mot individualism; en insikt om individen som ett mycket efe-

märt arrangemang i ett större, mer beständigt men samtidigt ständigt föränderligt sammanhang.

Hagberg drömmer om Sjölander. Om den uppstoppade elefanten, som det går rykten om: det sägs att konservatorn skulle ha byggt in allt material om elefanten, livsverket på papper, i elefantens buk. Hagberg drömmer att han kliver in i elefanten. Han vill så förtvivlat gärna komma in på Sjölander, förstå honom, och därmed förstå något gemensamt mänskligt.

Jag har sett den där besattheten förut. Den sedan länge döda konservatorn granskas med samma intensitet som en entomolog granskar ett gammalt typexemplar för att reda ut begrepp, klargöra oklarheter, och därmed förstå något evolutionshistoriskt.

Men Hagbergs besatthet går längre. Den griper djupt in i honom. Han börjar tvivla på sin, vår, natursyn, plågas av den moderna tudelningen i mänska och natur. Det handlar inte längre enbart om att förstå, det handlar om grundläggande etik.

Ett tag höll jag mig med ett resonemang som jag kallade veganparadoxen. Veganer som vägrar nyttja andra djur av etiska skäl, argumenterar att det inte finns någon välgrundad anledning att låta etiken ta slut vid artgränsen. De hävdar vår likhet med andra djur. Jag instämmer i likheten, men menade att det just därför saknas orsak att låta bli att äta andra djur – andra djur gör ju det!

Sedan insåg jag felslutet i att observera andra djur och basera vår moral på vad vi tycker oss se.

Naturen är utan förnuft, den är varken omfamnande eller grym. Vi är en liten, liten del av den,

som för sin egen del odlar moral och bygger samhällen. Vi kan hävda att handlingar är moraliska eller omoraliska men inte luta oss mot en naturens inbyggda etik när vi gör det. Som Marlene Zuk uttrycker saken: ”att komma underfund med att vissa djur dödar sina ungar säger inte mer om barnamordets etik än vad observationen att vissa djur är gula säger om modetrender” (min övers.).

Man kan, med försiktighet och insikt, göra jämförelser och dra slutsatser om evolutionära mönster och ekologiska funktioner. Men moralen är upp till oss själva. Oss veterligen är vi de enda som har en moral som kan utsträckas till att omfatta hela världen. Ingen modell finns att hämta utanför oss själva.

Där Carl von Linné såg en välordnad, statisk skapelse med herredjuret som krona, såg Charles Darwin ett släktträd. Också Darwin dödade. Men hans syn präglades, genom insikten om vårt släktskap med allt annat levande, av ödmjukhet.

Frågan är hur långt man drar konsekvenserna av ödmjukheten.

IKA ÖSTERBLAD

Källor:

Mattias Hagberg: *Herredjuret*. Atlas, 2011.

Marlene Zuk: *Sexual Selections. What We Can and Can't Learn about Sex from Animals*. University of California Press, 2002.

fauna&flora nr 3 och 4 2009, 1/2010.

Artdatabanken, Sverige. (se www.artdata.slu.se/FaunaochFlora/tidigare.asp)

Palmvin, olja och minor

Linjer i nigeriansk litteratur

Att säga "Jag har läst Chinua Achebes *Allt faller sönder* så jag vet hur det är i Afrika" är som att säga "Jag har läst *Borta med vinden* så jag vet hur det är i Amerika", sa den nigerianska författaren Chris Abani på bokmässan i Göteborg i höstas. Jag föreställer mig att han otaliga gånger fått förklara att Afrika inte är ett utan många, att *Allt faller sönder* utspelar sig för över hundra år sen, och att afrikanska romaner ska läsas som romaner och inte som dokument och vittnesmål.

Trots detta, och trots att jag många gånger sagt det samma som Abani, ska jag försöka säga något om den nigerianska litteraturen också som dokument och vittnesmål från ett land jag besökt bara i romaner och journalistiska rapporter.

Landet är Nigeria, Afrikas folkrikaste. 155 miljoner invånare, över 250 språk. I förkolonial tid mäktiga kungariket och blomstrande handelscentra. Skriftliga traditioner från 1400-talet, först med arabiskt, sedan med latinskt alfabet. Från 1880-talet brittiskt protektorat och koloni. Självständigt sedan 1960. Officiellt språk engelska, erkända regionala språk hausa, igbo och yoruba. Religioner: islam (50%), kristendom (40%), inhemska religioner (10%).

Magi

Jag börjar min upptäcktsfärd på tröskeln till självständigheten, med romanen *The Palm-Wine Drinker and His Dead Palm-Wine Taster in the Dead's Town* (1952) (*Palmvindrinkaren*, översättning Karin Alin) av Amos Tutuola. Den handlar om en man som ärver 560 000 palmträd och inte gör annat än dricker palmvin dygnet runt tills en dag hans palm-

vinstappare ramlar ner och bryter nacken. Då beger sig drinkaren till dödens land för att söka rätt på honom och möter på vägen många hinder och fäsansfulla vidunder.

Hans monster kunde vara hämtade ur Bibeln eller ur Dantes *Inferno*, men Tutuola gick till sin egen yorubamytologi där allt är besjälade och förfädernas andar lever. Ur samma källa öser Wole Soyinka i sina dramer och Ben Okri när han berättar andebarnets historia i *The Famished Road* (1991). Också i Chris Abanis moderna, urbana värld blandar sig övernaturliga makter i spelet.

Skulle begreppet "magisk realism" ha funnits på Tutuolas tid skulle *Palmvinsdrinkaren* ha platsat där och kanske tagits nådigare emot i 50-talets Nigeria. Men termen var ännu inte myntad och de nigerianska intellektuella tyckte att Tutuola chikanerade dem med sitt dåliga språk och sina folkloristiska historier. De såg inte hans lekfulla och medvetna naivism eller hur han använder sig av det muntliga berättandets estetik. Och de kunde inte veta hur livskraftigt det spåret skulle slingra vidare genom den nigerianska litteraturen. För att inte tala om i den flod av videon som Nollywood producerar och där all slags ockultism frodas.

Realism

1958 utkom Chinua Achebes *Things Fall Apart* (*Allt går sönder*, översättning Ebbe Linde). Afrikas mest lästa roman, översatt till 45 språk. En klassiker.

Romanens tid är slutet av 1800-talet, platsen en by i östra Nigeria. Livet i byn följer jamsodlingens rytm, människorna tror på en högsta gud och hans mindre medhjälpare, männen för sin talan på tor-

get precis som de gjorde i antikens Grekland. Ett välorganiserat jordbrukssamhälle som de har sett ut överallt i världen.

Till det här traditionella samhället kom kolonisatörerna och missionärerna med nya värderingar och nya lagar, och ur det mötet föds romanens spänning och tragik.

Huvudperson är Okonkwo. En hård och konservativ man som aldrig blottar sin innersta rädsla; att bli som sin palmvinsdrinkare(!) och flöjtspelare till far. När missionärerna anländer är det Okonkwo som hårdast sätter sig emot varje förändring, övertygad om att han gör det för sitt samhälles bästa.

Han förskjuter sin son när denne ansluter sig till den nya läran, han dräper i hastigt mod en brittisk rättsbetjänt och drivs obönhörligt, lik den grekiska tragedins hjälte, mot sitt skändliga slut.

Achebe är inte nostalgisk. Han gör det helt klart att det finns seder som inte är värda att bevaras och att inget samhälle kan överleva isolerat och utan att förändras. Okonkwo går sönder, liksom hans samhälle, men han är medskyldig till sitt öde. Han förnekar och föraktar allt som är svagt och "kvinnligt" och blir på så sätt aldrig en hel människa. Här rör sig romanen på existentiell mark (tänk till exempel *Kung Lear*), samtidigt som Achebes ambition var uttalat didaktisk: "Jag vore nöjd om mina romaner lärde mina läsare att deras förflutna, i all sin ofullkomlighet, inte var en enda lång natt av barbari från vilken de första européerna på Guds vägnar förlöste dem".

I dag, 81 år gammal, har Achebe bakom sig en lång rad samhällskritiska romaner, han skriver fortfarande och deltar i den politiska debatten. Han respekteras av alla, också om en yngre författargeneration inte vill ta på sig lärarrollen.

Realism och magi

Wole Soyinka är Afrikas första nobelpristagare i litteratur (1986) och ett universalgeni, lika hemma i den akademiska forskarmiljön som med gatans gerillateater. Ingen litterär form är honom främmande, inte heller konkret arbete med teater och radio och politik. Aderton månader satt han i fängelse för att ha försökt åstadkomma en fredlig lösning i Biafrakonflikten och många år har han levt i exil.

Här har jag lust att lyfta fram hans roman från 1973: *Season of Anomy (Laglöshetens tid)*, översättning Estrid Tenggren och Eivor Olerup). Scenen är ett fiktivt land där inbördeskrig utkämpas mellan den onda Kartellen och godhetens krafter. Ofeyi är PR-man för den mäktiga kakaoindustrin, nära lierad med Kartellen. Han skriver reklamsånger för sin älskade, den vackra sångerskan Iriyise, men värvas för det godas sak och börjar göra subversiva låtar som blir mäkta populära. Kartellen slår tillbaka, våldet blir allt brutalt, läget kompliceras av en terrorist som kämpar på de godas sida. Våld eller icke-våld är frågan. Iriyise rövas bort och Ofeyi ger sig ut för att söka henne. Eller: Orfeus beger sig till underjorden för att söka sin Eurydike. Parallellen är självklar: Soyinka har i flera dramer gjort parafraser på de klassiska tragedierna, han har studerat grekiska och ser uppenbara likheter mellan yourubas gudar och Olympens. I den här märkliga romanen flätas brutal realism, existentiella frågor och magisk poesi samman till en väv lika tät och ångande som ett mangroveträsk.

Olja

I en liten skrift kallad *The Trouble With Nigeria* (1983) skriver Achebe: "Nigeria är inte en 'stor nation', som landets ledare säger. Det är en av de mest korrumperade och känslolösa nationerna. Det är smutsigt, oärligt, bullrigt och vulgärt. Kort sagt: en av de mest otrevliga platserna på jorden". Han skriver om tribalismen, korruptionen, de usla ledarna. Om privilegier och sociala orättvisor som arv efter kolonialismen. "Vi har haft mer än 20 år på oss att rätta till det, och vi har misslyckats. Vi har ingen ursäkt."

Orimliga krav, kan man tycka, att på 20 år bygga upp ett nytt samhälle efter kolonialismen, men 25 år till har förflutit och det har bara blivit värre.

Chris Abani säger i dag att Nigerias största problem är dagens dåliga ledare. Den första generationens ledare efter självständigheten hade visioner och formulerade sina idéer och sin filosofi i böcker och intellektuella diskussioner, och till detta, menar han, måste landet hitta tillbaka.

Richard Dowden, mångårig Afrikakorrespondent för *The Times*, *Independent* och *The Economist*, skriver i sin läsvärda bok *Afrika, framtidens*

kontinent (2008, sv. övers. 2010): "Roten till problemet [i Nigeria] är att staten inte vilar på en författning utan på en råvara: olja". Dowden besöker byn Olubiri i Nigerdeltat där oljeborrningen började 1956. Marken knastrar av palmnötsskal. Stället är dubbelt förbannat av olja, först av palmolja, som briterarna monopoliserade på 1800-talet, och nu av råolja som utvinns av Shell, Exxon Mobil, Texaco, Agip, Elf. Inte en droppe når byborna, som lever utan el i en förpestad natur, medan landets elit skor sig och stödd på de utländska investerarna bygger sin makt på oljan.

Författaren Ken Saro-Wiwa, som hör till ogo-nifolket i Nigerdeltat, grundade en rörelse för att försöka tvinga oljebolagen och regeringen att ge lokalbefolkningen en större andel av oljeintäkterna. Han beskyldes för mord och hängdes tillsammans med nio andra.

Ken Saro-Wiwa var den första att skriva om barnsoldater ur barnsoldatens perspektiv (en form som blivit något av en genre i Afrika) och på ett språk han kallade "rotten English", en blandning av "Nigerian pidgin English, broken English and occasional flashes of good, even idiomatic English". Alltså en sofistikerad konstruktion och ett smart sätt att kolonisera det forna kolonialspråket. Samma metod har till exempel Ahmadou Kourouma använt på franskan i sin *Allah gör som han vill* (också en barnsoldats berättelse) och Jonas Hassen Khemiri på svenskan. Saro-Wiwas soldat kallas Sozaboy (soza från soldier). Han dras in i ett krig som ingen i hans by riktigt har begrepp om, och tvingas att strida på bägge sidor. Hans krig är – fast Saro-Wiwa inte namnger det – det inbördeskrig som utkämpades 1967 till 1970, och som brukar kallas Biafra-kriget.

Biafra

Bilderna av skelettlika barn med svullna magar och stora ögon. Texten som teologistuderande skrev på Tempelkyrkans berg i Helsingfors i protest mot det dyra bygget. Gustav von Rosens hjälpsändningar, och Bernard Kouchner som arbetade i Biafra och sedan grundade Läkare utan gränser. För min generation var det antagligen det första postkoloniala kriget, de första förfärande bilderna av en svältkata-

strof. I dag tänker knappast någon mera på Biafra.

Då stiger Chimamanda Ngozi Adichie in på scenen med sin roman *Half of a Yellow Sun* (2006) (*En halv gul sol*, översättning Joakim Sundström), en roman om kärlek, politik och klass i krigets Biafra. Adichies program är snarlikt Achebes 50 år tidigare; hon vill upplysa en yngre generation som inget vet om kriget, och nyansera den bild omvärlden förmedlade då, medan det hände. Upplysningsdelen serverar hon helt öppet i form av fragment ur en fiktiv bok, "Världen var tyst när vi dog". Som en rad nötskal strukturerar fragmenten berättelsen, ger den behövliga bakgrunden: kolonialmakternas godtyckliga gränser, nationsbygget i ett land utan känsla för en gemensam nation, den ekonomiska potentialen som förslösades, maktkampen och massakrerna, kriget, svälten, omvärldens reaktioner. Den fiktiva boken i boken ställer också frågan vem som har rätt att berätta Nigerias historia.

Handlingen utspelar sig i huvudsak i universitetsstaden Nsukka där vi följer Olanna och Kainene, två systrar från en förmögen familj, och några akademiker. Alla är de engagerade i Biafras kamp, men därtill och framför allt upptagna av sina banala, krångliga och passionerade relationer. Romanen är en partsinlaga, Adichies sympatier finns hos utbrytarna, men hon demoniserar inte den federala sidan. Hennes strävan är inte heller att förmedla den historiska sanningen, utan en emotionell sanning. "Jag skrev romanen för att jag ville skriva om kärlek och krig [...] för att den egoism och likgiltighet hos män som leder till mäns, kvinnors och barns meningslösa död gör mig rasande".

En bild har etsat sig i mitt minne: Olanna befinner sig ombord på ett fullpackat flyktingtåg. Bredvid henne på golvet sitter en kvinna med en kalebass i famnen. Bianu, titta, säger kvinnan och öppnar kalebassen:

Olanna tittade ner i skålen. Hon såg den lilla flickans huvud, hennes askgrå hy och det flätade håret och de bakåtrullade ögonen och de särade läpparna. Hon stirrade på det en stund, sedan vände hon bort blicken. Någon skrek. Kvinnan stängde kalebassen. Om du visste, sa hon. Om du visste hur lång tid det tog mig att fläta det här håret. Hon hade så tjockt hår.

För mig blir romanens själ Ugwu. Han är *houseboy*

hos Olanna och hennes man Odenigbo. Han städar och lagar mat och sköter deras dotter, och de ser till att han får gå i skola och lära sig läsa och skriva. Han gör en klassresa, och i romanens sista mening avslöjas det att det är han som är författare till "Världen var tyst när vi dog". Det är han som har rätt att berätta Biafras historia, tycks Adichie mena. Kanske också: det är han som är Nigerias framtid.

Storstadsdjungen

Ingen vet hur många människor som bor i Lagos, enligt en FN-uppskattning är det mer än 17 miljoner. Richard Dowden liknar staden vid ett ormbo eller en monsternmaskin; "ändå överlever Lagos, ogenomträngligt, obegripligt för alla utomstående". Jag har nu försökt tränga in i det obegripliga via två romaner, Sefi Attas *Everything Good Will Come* (2005) (*Allt gott ska komma dig till del*, översättning Birgitta Wallin) och Chris Abanis *Graceland* (2004) (översättning Roy Isaksson). Med Sefi Atta rör jag mig i huvudsak i välbärgade medelklassområden – hennes hjältinna har likheter med Adichies kvinnor.¹ Med Chris Abani hamnar jag i slummen, i stadsdelen Maroko, som är byggd på träskmark och där "lukten av avfall från soptippar, ospolade toaletter och unkna kroppar var överväldigande". Två världar, tätt inpå varandra. "Jag gillar Lagos för trots att dom hatar oss måste de rika fortfarande titta på oss. Hur mycket dom än försöker, försvinner vi inte" säger en av Marokos invånare.

Huvudpersonen i *Graceland* heter förstås Elvis. Han är sexton år, hans mor har dött i cancer, hans far är alkoholiserad, hård och olycklig, och har inget språk för den ömhet som finns förträngd i honom. Elvis försöker försörja sig som Elvisimitatör, han läser Rilke och Dostojevskij, ser John Wayne-filmer, rör sig mellan krogarna, danshaken och turisternas stränder, och dras snart, via sin kompis Redemption, in i knarksmuggling och internationell organhandel. Han fängslas och torteras men det beror inte på att han hamnat in på brottsliga vägar utan på att han försöker ta sig ut ur dem. De stora hajarna, med

tentakler till armén och statsledningen, tolererar inte något som helst motstånd. Chris Abani (i dag professor vid University of California) vet vad han skriver om, han har suttit tre gånger i fängelse, en gång med en dödsdom, dock inte för kriminell handel utan för sin regimkritik och sin protestteater.

Graceland är mycket mer än en realistisk skildring av en brutal diktatur. Den är en kartläggning av ett våld som börjar i familjen och eskalerar i den moderna storstaden.

Den är en utvecklingshistoria med mytologiska inslag, igbofolkets heliga kolanöt och beskrivningar på medicinska örter och matrecept ur en liten bok som är Elvis käraste ägodel. Boken är hans minne av mamman, och det är minnet och drömmarna som räddar Elvis från att bli cynisk och helt duka under i en värld som är för hård för hans sort. Den är alldeles för hård för mig också. Jag måste pausa i läsningen, och helst skulle jag tända en cigarett som Elvis hela tiden gör. Sen fortsätter jag, för Elvis har blivit som mitt eget barn, som jag måste följa.

Chris Abani blir aldrig, inte i de mest fasansfulla scener, spekulativ. Han moraliserar inte, men hans författarskap är djupt moraliskt i sin granskning av det maskulina våldet och dödandet som en del av livet. Kortromanen *Song for Night* (2007) måste jag ännu nämna. Den är berättelsen om en barnsoldat och minröjare med det ironiska namnet My Luck (också här handlar det om Biafra, fast inga namn nämns). My Luck har fått stämbanden avskurna för att han inte ska kunna skrika om han går på en mina. Han vandrar genom dödsskuggans dal liksom Dante genom helvetet. Om någon någonsin har försvarat landminor så gör den det inte efter att ha läst detta. Men kaos är granne med Gud: "even with the knowledge that there are some sins too big for even God to forgive, every night my sky is still full of stars; a wonderful song for night".

Av nu skrivande nigerianska författare (som jag läst) är Chris Abani den mest utmanande. Men obs! läs om möjligt *Graceland* på engelska, det riks-svenska försöket att översätta nigerianskt gatuspråk skorrar illa. Eller ha överseende med "det hära" och "det därä".

Vet jag nu, efter att ha läst detta lilla urval författare ur en stor och rik litteratur "hur Nigeria är"?

¹ För mera om Sefi Atta, se recension av *Allt gott ska komma dig till del* i *Lysmasken* 25.2, www.kiiltomato.fi/lysmasken

Nietzsche och postmodernismen

Man kan ana en tektonisk förskjutning i det filosofiska landskapet kring Nietzsche under de senaste åren. Det första symptomet var den italienska marxisten Domenico Losurdos digra studie *Nietzsche, il ribelle aristocratico* (2002), åtföljd av en tysk översättning några år senare, där de hittills härskande postmodernistiska Nietzsche-tolkningarna ifrågasätts.¹ Tätt i hälsarna på Losurdo publicerade svensken David Brolin i fjol sin utmärkta kritiska analys *Friedrich Nietzsche – Liv, filosofi, politik* som, fastän ett självständigt arbete, i huvudsak når samma resultat som Losurdo.² Båda hävdar att man framförallt på postmodernistiskt håll läst Nietzsche på

ett "apolitiskt" sätt och trängt undan det obekvämt antidemokratiska och antihumanistiska innehållet i hans budskap.

Det är i sig underligt att en så betydande del av den västerländska intelligentian – också hos oss i Norden – som har velat te sig "kritisk" och progressiv, under de senaste decennierna i en så stor utsträckning har anammat Nietzsche, trots att det Nietzsche faktiskt säger om demokrati, jämlikhet, kvinnorna, kolonialismen, freden och så vidare bara med stor möda kan bringas i samklang med de humanistiska värdena. Med skäl frågar David Brolin i sin bok, efter att ha analyserat Nietzsches utsagor, vad som skulle vara idén med ett dylikt projekt – att lägga ner så oerhört mycket energi på att använda just Nietzsches skrifter för demokratiska ändamål, trots att det finns andra tänkare från vilka man på mycket enklare vägar kunde hämta inspiration för en radikal demokratiteori.

Den Nietzsche-tolkning som ännu i dag är förhärskande bland fashionabla universitetsintellektu-

1 Domenico Losurdo 2002: *Nietzsche, il ribelle aristocratico*, Torino: Bollati Boringhieri, 1167 sid.; tysk översättning 2009: *Nietzsche, der aristokratische Rebell, I – II*, Berlin: Argument/InKrit, 1061 sid. En engelsk version är under arbete, utgivaren anges vara det holländska förlaget Brill.

2 David Brolin 2010: *Friedrich Nietzsche – Liv, filosofi, politik*, Stockholm: Häften för kritiska studier, 352 s.

Givetvis inte. Men jag har ett hum om yorubamytologi och muntlig tradition, och ett annat hum om hur livet kunde te sig vid slutet av 1800-talet i en by i igboland, och hur mötet med det brittiska imperiet kunde gå till. Jag har en mera nyanserad bild av Biafrakriget, av dess historiska och sociala rötter, och hur ofattbart brutalt det var, på bägge sidor. Och Lagos? "Det var den bästa av tider, det var den värsta av tider" citerar Elvis ur Dickens som den perfekta beskrivningen av livet i Lagos. Kanske kunde man

överleva där? För det allra märkligaste är ändå att de nigerianska författarna, var de än befinner sig i världen, fortsätter att skriva om sitt land, och att de inte skriver dystopier utan överlevnadshistorier.

CARITA BACKSTRÖM

Artikelförfattaren har, tillsammans med Mai Palmberg, gett ut antologin *Kultur i Afrika – bildkonst, film, teater, musik, litteratur, dans* (Tranan, Stockholm 2010).

ella fick fotfäste på 60-talet. En milstolpe var Gilles Deleuzes Nietzsche-bok (1962), åtföljd av Michel Foucaults maktanalyser som helt sonika byggde på Nietzsches tankar om maktens väsen. I bakgrunden av den här nya postmoderna Nietzsche-lektyren kan man ana Heideggers skugga. Nietzsches tänkande skildrades nu som en dynamisk filosofi om hur verkligheten i sista hand består av expressiva krafter som ständigt strävar att bejaka sig. Det här bejakandet bildar i sin tur, enligt Deleuze, grundvalen till en kreativitet som inte låter sig bindas vid några förutfattade regler eller dogmer, utan som till sin karaktär är subversiv, riktad mot alla kontrollförsök ovanifrån. Just den här omtolkningen av Nietzsche till en 'filosof av det subversiva' torde ha varit det som möjliggjorde den "postmoderna Nietzsches" succé i de kretsar av intellektuella som börjat förlora sin tro på marxismen och socialismen, men som å andra sidan inte direkt ville slå sig i slang med nyliberalismen och Thatcher. För ett flertal intellektuella erbjöd det postmoderna teoretiserandet med Nietzsche i det här läget en bekväm nisch där man inte behövde utsätta sig för direkta politiska ställningstaganden, men där man ändå kunde framstå som "kritisk".

Problemet var bara – om det överhuvudtaget är meningsfullt att tala om en autentisk kärna hos en tänkare, trots skiftande tolkningar av ytan – att den här postmoderna Nietzsche-bilden helt enkelt var falsk. Domenico Losurdo kallade dess metod för *lettura innocentista* ("oskyldiggörande tolkning"). Också Brolin går igenom bevismaterialet än en gång och kommer till förkrossande resultat angående den postmoderna (även kallad den "vänster-nietzscheanska") tolkningen. I sak borde Nietzsches antidemokratism, kvinnohat och förhålligandet av den starkes förkörsrätt genast sticka varje fördomsfri läsare i ögat.

Slaveriets nödvändighet

I sin omsorgsfulla studie går David Brolin än en gång igenom Nietzsches idéutveckling med dess skilda faser, och lyfter sedan fram fyra tematiska helheter som han behandlar mera ingående (Nietzsches förhållande till arbetare, socialismen, rastänkandet och judarna). En central idé som redan tidigt dykt upp

hos Nietzsche och som sedan löper genom hans hela produktion – man kunde kalla den för hans kungstänke – är övertygelsen om att slaveriet är den mest gynnsamma grunden för en äkta bildning. Redan i en tidig, under sin tid opublicerad text, *Den grekiska staten* (1872), skrev han:

För att det ska kunna finnas en bred, djup och fruktbar jordmån för en konstutveckling måste det överväldigande flertalet slaviskt vara underkastade livsnöden, över måttet av deras individuella behov, i ett fåtals tjänst. På deras bekostnad, genom deras merarbete, ska denna privilegierade klass befrias från existenskampen, för att nu kunna frambringa och tillfredsställa en ny värld av behov.³

Utgående från den här "grundinsikten" beskyller sedan Nietzsche den moderna människan för att hon, till skillnad från den antika, inte kan acceptera detta grundfaktum för all kultur och istället tar sin tillflykt till olika slags idealistiska konstruktioner: "Vi moderna har till skillnad från grekerna två begrepp som givits som tröstmedel till den slavaktigt uppträdande värld som därför ängsligt undviker ordet 'slav': vi talar om 'människans värdighet' och om 'arbetets värdighet'".⁴

Tesen om slaveriets nödvändighet är den som i sista hand också definierar Nietzsches syn på arbetarklassen och socialismen. Han hyser inga sympatier för arbetarnas emancipationssträvanden, tvärtom ser han till exempel i arbetarnas bildningsföreningar en social och politisk fara emedan de skapar "förutsättningen för kommunismen". Helt följdriktigt är också "det grekiska föraktet mot lönearbetet en av grundpelarna i hans politiska filosofi", konstaterar Brolin (s. 87). Till exempel i § 173 av *Morgonrodnad* skrev Nietzsche:

I förhålligandet av "arbetet", i det outtröttliga talet om "arbetets välsignelse" spårar jag samma baktanke som i prisandet av de allmännyttiga opersonliga handlingarna: nämligen fruktan för allt individuellt [...]

Vid första anblick kunde man nog även läsa det här som en kritik av lönearbetet under kapitalismen.

³ Citat här enligt Brolin, s. 79

⁴ *Den grekiska staten*, citerat enligt Brolin, s. 80

Men genom en akribisk analys av textpassagen visar Brolin att "Nietzsche styr in på för Marx främmande spår då han så starkt kontrasterar lön mot andlighet". Arbetarfrågan är för Nietzsche i grund och botten ingen lönefråga – i stället gäller principen "åt var och en efter sin sort". Arbetarna bör vara nöjda med sin lott och inte lystra till de "socialistiska rättfångarnas visseltoner". I stället för politisk aktivitet rekommenderar Nietzsche dem ett enkelt och tillbakadraget liv i enlighet med epikuréernas eller stoikernas läror. En möjlig utväg för att undvika lönearbetets mödor är visserligen att emigrera, men i så fall måste samhället fylla de efterlämnade luckorna med import av ny och billig arbetskraft, till exempel från Kina: en arbetande underklass är ju oundgänglig för att upprätthålla kulturens högre etager.

Det verkar som om Nietzsches avogga attityd gentemot arbetarklassen har sitt ursprung i en särskilt traumatisk upplevelse, nämligen Pariskommunen 1871. Den uppskrämda borgerliga pressen publicerade "kraftigt övedrivna, och direkt påhittade, rapporter om kommunardernas vandalism och mordbränder". Särskilt beryktade var de så kallade "petrolöserna", kvinnor från underklassen som påstås ha bränt ner Louvren med dess ovärderliga konstsamlingar. För den då 26-åriga Nietzsche var detta ett slags urscen som även i fortsättningen skulle färga hans förhållande till underklassen som han nu betraktade som destruktiv och oförmögen att skapa kultur. Brolin citerar ett brev av Nietzsche till Carl von Gersdorf från år 1871 där denne talar om "detta internationella hydrahuvud som plötsligt framträtt på ett så fruktansvärt sätt [...] När jag fick höra om branden i Paris var jag under några dagar fullkomligt tillintetgjord [...]: hela den vetenskapliga och filosofisk-konstnärliga existensen föreföll mig vara en absurditet när på en enda dag de härligaste konstverk, ja hela konstperioder kunde utplånas [...]"

Nietzsches kritik mot kristendomen bör också sättas i samband med hans övertygelse om slaveriets oundgänglighet. Brolin visar på ett övertygande sätt att Nietzsche höll kristendomen för en slavreligion, en religion för de svaga och dumma, och därför ansåg den vara förkastlig. Nietzsches ateism är med andra

ord en inhuman ateism, den har ingenting att göra med den religionskritik 1700-talets upplysningsmän framförde i ett politiskt-emancipatoriskt syfte. Den berömda aforismen om Guds död är egentligen ett konstaterande om att jämlikheten är död: "Inför Gud! – Men nu dog denna Gud. Inför pöbeln vill vi emellertid inte vara jämlika. Ni, högre människor, gå bort från marknaden!" ropade Nietzsche redan i början av *Så talade Zarathustra*.

Var Nietzsche en protofascist?

Ett ständigt återkommande tema när man diskuterar det arv Nietzsche efterlämnat är huruvida hans idéer har bidragit till den senare fascismens och nazismens ideologi. I den äldre marxistiska kritiken knöt man ganska oförmedlat en direkt länk mellan Nietzsches övermänniskolära och Hitlers idéer. Så gjorde exempelvis Georg Lukács i sin inflytelserika bok *Zerstörung der Vernunft* (1948), där han ansåg Nietzsche vara en av de viktigaste föregångarna till nazismens antihumanism. Motståndare var snara att anmärka att det fanns viktiga skillnader mellan Nietzsches läror och nazismen: först och främst var Nietzsche ingen rabiatis antisemit, i hans texter kan man finna till och med uppskattande ord om judar.

I sin ovannämnda stora Nietzsche-studie tar Domenico Losurdo kritiskt avstånd från det lukácska paradigmet, framför allt eftersom han tycker att det är för eurocentriskt; Lukács analyserar nazismen som vore den en helt internt tysk angelägenhet, ett resultat av just tysk idéutveckling "från Schelling till Hitler" (som de berömda orden i företalet till Lukács' bok lyder). Enligt Losurdo bör man se Nietzsches förhållande av slaveri och "övermänniskan" i ett större perspektiv: när allt kommer omkring handlar det om ideologin om "den vite mannens" exklusivitet i jämförelse med de mindervärdiga "negrerna" och "infödingarna", en ideologi som var typisk för alla europeiska kolonialmakter i slutet av 1800-talet. I detta hänseende skilde Nietzsche sig inte särskilt mycket från till exempel Kipling, den brittiska imperialismens besjungere. Och i stället för att tala om nazismen som en följd av en helt exceptionell tysk *Sonderentwicklung* kunde man skäligen i hitlerismen se ett försök att tillämpa kolonialismens doktriner på Europas "vita" befolk-

ning. Om briter eller fransmän utan att blinka kan utrota hela folkstammar i sina kolonier, varför skulle inte tyskar kunna göra det samma åtminstone i Östeuropa?

Sedd ur det här globala perspektivet kommer frågan om Nietzsches möjliga protofascism i en ny belysning. Nietzsche var ett språkrör för en *Herrenvolk*-ideologi, mer eller mindre i samklang med samtida europeiska ideologier om kolonialismen och "den vite mannens börda", menar Losurdo.

Brolin närmar sig frågan om Nietzsches förhållande till fascismen och nazismen på ett något annorlunda sätt än Losurdo. Han analyserar noggrant Nietzsches uttalanden i "judefrågan" och kommer till slutsatsen att man inte kan tala om en rasantisemitism hos Nietzsche. Även när det gäller judarna utgår Nietzsche från sin aristokratiska människosyn och delar in folket i "pöbel" och kulturbärande "övermänniskor". Trots detta menar Brolin att det finns "ett inre sammanhang mellan Nietzsche och fascismen" (s. 251). Han finner beröringspunkter som är så gravande att ingen annan slutsats är möjlig:

Hitler och Nietzsche förenas i bejakandet av den stora människans bestialitet och uppfattningen att mänsklig fullkomlighet innefattar förbrytelse. Bägge är överens om att "barbaren" inte är något negativt, utan tvärtom något önskvärt. Hitler förklarar: "Ja, vi är barbarer. Vi vill vara det. Det är en hederstitel. Der är vi, som skall föryngra världen". Och Nietzsche: "En härskande ras kan blott växa fram ur fruktansvärda och våldsamma element. Problem: Var är det tjugonde århundradets barbarer?"⁵

Diskussionen går vidare – eller går den?

David Brolins och Domenico Losurdos böcker har ifrågasatt det pågående postmodernistiska Nietzsche-förhållandet på ett sätt som försvarare av

en *lettura innocentista* har svårt att bemöta. Från att vara en akademisk angelägenhet har Nietzschefrågan nu plötsligt blivit en het potatis på ett helt annorlunda sätt än "innocentister" tänkt sig. Det är därför intressant att se den reaktion som Brolins bok hittills fått i svensk och finländsk press. Nästan samtidigt med Brolins Nietzsche-bok råkade nämligen Fredrika Spindler utge sin Nietzsche-studie som visserligen är en solid prestation men samtidigt skriven i en traditionell postmodernistisk mainstream-ton och som stöder sig på Deleuzes tolkning av enslingen på Sils Maria.⁶ Både Eric Wallrup i *Svenska Dagbladet* (understreckare den 15.10.2010) och Otso Harju i *Ny Tid* (28.1.2011) valde att i sina recensioner sammanföra Brolin och Spindler. Ingen av de båda recensenterna ville ta ytterligare ställning i Nietzschefrågan. Både Wallrup och Harju menade tvärtom att det handlar om möjliga och alternativa sätt att se på Nietzsches arv, och att man inte kan bestämma sig antingen för det ena eller det andra. "Vi är inte klara med Nietzsche på länge än", formulerade Wallrup slugt och undvikande. Harju var hederligare och utbrast i naiv förundran:

Brolins Nietzsche är så kraftigt annorlunda än den visserligen radikala, men trots det på sitt sätt jämlikhetsivrande omformaren av alla värden som den nya franska filosofin har format honom till, att det är svårt att acceptera även påståenden som stöds av så gott som obestridliga citat.

"Svårt att acceptera" trots "obestridliga citat"! När även de postmodernistiska Nietzsche-vurmarna avslöjar sig på detta sätt finns det hopp om att insikten att kejsaren inga kläder har så småningom kommer att slå igenom.

VESA OITTINEN

⁵ Brolin, s. 261

⁶ Fredrika Spindler 2010: *Nietzsche: kropp, konst, kunskap*, Daidalos 2010

Jarl Hemmer som översättare

Hösten 1912 flyttade Jarl Hemmer från sin hemstad Vasa till Helsingfors och skrev in sig vid Helsingfors universitet. Brodern Ragnar hade övertalat honom att välja ryska som huvudämne. Det rådde nämligen brist på lärare i ryska. Ryska språket var annars, av naturliga skäl, inte särskilt populärt bland finländska skolelever. Men undervisningen var obligatorisk och för många blev det närmast en hedersfråga att lära sig så lite ryska som möjligt. I Vasa hade Hemmer haft Karl Fredrik Åström, en av landets främsta språkpedagoger, som lärare i ryska. Förmodligen var det hans förtjänst att Hemmer hade en så bra grund att stå på. För hans val spelade säkert också in att ryska betraktades som ett relativt lätt examensämne. Att studierna dessutom innehöll mycket skönlitteratur passade honom bra. För det var ju poet och författare han ville bli, om han nu inte redan var det. Av sin mentor Bo Bergman hade han redan fått bekräftat att det var ”det röda poetblodet” som rann i hans ådror. Hans studier i estetik, litteratur och filosofi kan nog därför ses som ett sannare uttryck för hans natur. I sina brev till modern beklagar han sig ibland. Han skriver att han egentligen inte alls är intresserad av något ”som luktar universitet och tentamina” (brev till Emilia Hemmer 22.2.1915). Om han bara kunde så hade han velat lämna både Helsingfors och universitetet som är så ”själadödande och sorgligt med sina mörka, unkna auditorier” (brev till Emilia Hemmer 2.11.1914). Men den borgerliga konvensansen krävde en examen, och han rättade motvilligt in sig i ledet.

Att studera ryska i storfurstendömet Finland var inte särskilt opportunt, om man inte tänkte sig en framtida karriär som tjänsteman eller militär i det ryska imperiet. Att det dessutom kunde vara far-

ligt visar det öde som drabbade Hemmers vän från ungdomsåren, poeten Alfred Fahler. Även han hade övertygats av Jarl Hemmers bror Ragnar att börja läsa ryska vid universitetet. Det var under den här tiden som unga finska män reste till Tyskland för att utbilda sig militärt. Jägarrörelsen startade 1915 som motstånd mot förryskningen av Finland. Målet var ett fritt och oberoende Finland. Fahlers resor till Ryssland och inte minst hans beundran för det ryska folket, dess konst och musik, hade väckt misstanke mot honom. Illasinnade rykten om hans ryssvänlighet hade spridits. För att fria sig själv anslöt han sig till jägarrörelsen. Men en anonym angivelse från Finland satte stopp för det. Han fängslades på väg till jägarutbildningen i Tyskland anklagad för att vara rysk spion. Fahler tillbringade två och ett halvt år i tyska fängelser, och dog bara ett halvt år efter frigivningen.

Jarl Hemmer anslöt sig däremot aldrig till jägarrörelsen trots att ambitionen fanns där även hos honom. Ingen kunde dock beskylla honom för att vara särskilt ryssvänlig. Som de flesta i hans samhällsklass ville han se ett fritt Finland. Men studerade man ryska var det också nödvändigt att tillbringa lite tid i Ryssland. Efter julferiens slut reste han 1914 till Ryssland. Hela vårterminen tillbringade han sedan i Udelnaja, en förstad till S:t Petersburg. Tiden där var inte odelat lyckosam, dels var han sjuk under en period, dels tycks han ha plågats av hemlängtan. När vistelsen börjar gå mot sitt slut gör han i ett brev följande karakteristik av det ryska folket:

Man träffar här många, många människor, som man måste älska: kloka, varmblodiga, livslevande människor – människor, vars hjärtan man känner klappa i samma takt som ens eget. Och

nationalhatet somnar bort för långa stunder, och man ville gå med utbredda armar dem till mötes: bröder! systrar!

(Brev till Hjördis Finnilä, juni 1914.)

Så positiva var dock tongångarna inte alltid. I ett annat brev är han mera reserverad, även om det också här finns en motvillig beundran inför egenskaper som kanske egentligen inte var så främmande för honom själv:

Ryssarna ha många goda sidor, som var och en vet: världens lättsinnigaste människor (förlåt, det senare är väl inte en god sida, fast den har sitt behag). Totalt opraktiska, omöjliga som finansmänniskor, talangfulla, lidelsefulla, obetänksamma. Dit det bär för dem, dit bär det med besked. Ingen vet att så snabbt och grundligt göra kål på sin lycka som de. De förstöra sina färdnearv på några månader, de ge bort sin sista skjorta åt en glad kamrat, de rumla och kyssas och gråta och slåss.

(Brev till Elsa Betzén 7.3.1914)

Jarl Hemmer tar sin examen 1917 med de allra högsta vitsorden i ämnet "Ryska språket och litteraturen". Sin pro gradu-avhandling skriver han om den rysk-judiske poeten Semj'on Nadson som dog endast 24 år gammal i lungtuberkulos. Hemmer bearbetar avhandlingen till en essä som publiceras i *Finsk tidskrift* tillsammans med flera översatta dikter, bland annat den berömda "Vän och broder" som är så typisk för "den trötta generationen" i Ryssland. Hemmer hade då själv redan debuterat 1914 med diktsamlingen *Rösterna*, och räknades som det stora löftet inom finlandssvensk poesi.

Efter sin examen sökte Hemmer in som praktikant vid Universitetsbiblioteket i Helsingfors. När han av den legendariske överbibliotekarien Georg Schauman blev tillfrågad om vilka språk han behärskade nämnde han bland annat ryska. "För det språket har vi ingen användning här", lär Schau- man ha svarat. Dörren till biblioteksbanan var därmed stängd. Ytterligare en dörr skulle snart också stängas. Hemmers försök som lärare havererade nämligen. Han gjorde inga ytterligare försök. Hans nerver klarade inte av att stå inför en klass. Vännen Hans Ruin har förklarat det dilemma han nu ställdes inför: "Regelbunden sysselsättning hade säker-

ligen underlättat hans situation också som diktare. Som det nu blev, var han utlämnad åt påfrestningar av många slag, inte minst den att dagligen känna tvånget att göra rätt för sig genom att skriva och åter skriva" (Ruin, *Världen i min fickspegel*, s. 41). Hemmer tvingades hädanefter att försörja sig helt på sitt skrivande. Han hade dessutom bildat familj och behövde pengar. I ett brev till vännen Sten Selander, för övrigt själv översättare och med bra kontakter i förlagsvärlden, frågar han efter översättningsuppdrag från ryska: "För tillfället är jag nämligen utan sysselsättning och lider därav både moraliskt och ekonomiskt" (brev till Sten Selander 3.11.1920).

Jarl Hemmers första översättning är från tyska, Schillers skådespel *Wilhelm Tell*, och kommer i bokform 1918. I förordet skriver han att han följt principen att "där så kräves, ordagrannheten obetingat bör träda tillbaka för frasens uttrycksfullhet och innebördens klädande i en konstnärlig form". Han får höga betyg av Gunnar Castrén som i sin recension skriver att man aldrig märker "någon svårighet eller någon tyngd, allt löper lätt och säkert [...] I sin helhet kan översättningen betraktas som alldeles mönstergill". Därefter översätter Hemmer en roman från danska, J P Jacobsens *Niels Lyhne* som kommer på svenska 1920.

Det är under tjugotalet som Hemmer är flitigast som översättare och nu är det ryska som gäller. Den första större översättningen är Leonid Andrejevs *Djävulens dagbok* (1921). Därefter översätter han två andra ryska mästerverk, Nikolaj Gogols roman *Taras Bulba* (1924) och Michail Lermontovs roman *Vår tids hjälte* (1926). Han avslutar sin ryska översättargärning med Tjechovs dramatik. Pjäserna *Tre systrar*, *Måsen*, *Onkel Vanja* och *Körsbärsträdgården* kommer ut 1928 med undertiteln *Fyra skådespel*. I flera decennier var det Hemmers översättningar som gällde när Tjechovs pjäser skulle sättas upp i Sverige eller på svenskspråkiga teatrar i Finland. Hemmers översättningar av Tjechov kom också ut i flera upplagor. Den sista lär vara den pocketutgåva av *Tre systrar* och *Körsbärsträdgården* som gavs ut 1979. Jarl Hemmer spelade också en viktig roll som introduktör av rysk litteratur och ryskt tänkande, inte minst för en rikssvensk publik eftersom hans översättningar gavs ut av svenska förlag. De flesta av hans översättningar innehåller nämligen en inle-

dande essä som inte bara presenterar boken i fråga utan också författarskapet i stort. Essäerna samlade han senare i boken *Brev till vänner*, där också de omfångsrika essäerna "Anteckningar om Tolstoj" och "Den ryska messiasdrömmen" ingår. Det var de stora 1800-talsryssarna, Dostojevskij, Lermontov, Gogol och Tolstoj, som intresserade Hemmer mest. Det var hos dem han sökte efter vägledning och riktmärken. Sven Willner har poängterat att de i hög grad påverkade "hans syn på lidandet och ondskan som människans eviga följeslagare, på samma sätt som synden och skulden".

* * *

Jarl Hemmer och landsbygden var en bra kombination. Han hade för vana att ge sig ut på landet för att försöka samla ihop sina trasiga nerver, men det slutade alltid med att han började skriva. Kanske var det också skrivandet som var den bästa medicinen för honom. Vårvintern 1922 reste han till Vindala, på finska Vimpeli, i den finskspråkiga delen av Österbotten. I Vindala börjar han att arbeta med den långa episka dikten *Rågens rike*. Under sina intensiva, närmast maniska arbetsperioder hann Hemmer med mycket. I Vindala börjar han också arbeta med att sammanställa en volym med egna översättningar av dikter. Av allt att döma började han översätta dikter relativt tidigt i sin ungdom. Man kan nog se det som en del av hans utbildning till poet. Här fanns i alla fall knappast några ekonomiska incitament. Till sin förläggare Holger Schildt skriver han den 7 mars:

Jag har nu c:a 35 lyriska översättningar, ungefär hälften tyska och hälften ryska. Detta efter sträng mästring av åtskilliga äldre saker. [...] Har du lust att ge ut dem till påsken? I så fall kan jag om någon vecka sända in manuskriptet. Själv blir jag här ännu någon tid framåt.

Hur vore namnet: Efterdikt. Ur tysk och rysk lyrik. (Eller: Lyriska översättningar).

En dryg vecka senare svarar Holger Schildt:

Bäste Bror!

Du har fått vänta på svar, emedan jag legat sjuk ett par dagar.

Vi kunna mycket väl få ut dina översättningar till påsk. Sänd genast in manuskriptet så skall du omgående få närmare besked. – Personligen är

jag mycket emot namnet "Efterdikt". "Lyriska översättningar" tycker jag om.

Och så fick det bli. *Lyriska översättningar* kom verkligen också ut våren 1922, och bevisar därmed att produktionstiden när det gäller böcker förmodligen var kortare då än den är nu. Volymen består alltså av översättningar av både rysk och tysk poesi. De tyska översättningarna kommer jag inte alls att beröra här. De ryska poeterna som finns med i antologin är Taras Sjevtjenko, Michail Lermontov, Afanasij Fet, Semj'on Nadson, Konstantin Balmont, Valerij Brjusov och Igor Severjanin. Det är alltså poesi med en klar romantisk och symbolistisk anstrykning som har intresserat Hemmer mest.

Eftersom idyllen ligger mig varmt om hjärtat har jag valt att studera en dikt av symbolisten Konstantin Balmont (1867–1943) lite närmare. Balmont var en av tiotalets stora modepoeter i Ryssland. Han tävlade i popularitet med storheter som Majakovskij och Severjanin. Diktens titel är i original "Tjermomucha" ("Häggen") och ingick i samlingen *Vi skall bliva som solen* (1903). Så här lyder den i Jarl Hemmers översättning:

Häggen.

*Berusade av häggen, som doftade så vän,
vi glömde hela morgonen och sjönko saligt hän.*

*Omkring oss allt förbyttes och blev en
strandlös sjö
av skira vita strömoln och mjuka kvistars snö.*

*Blott blommor, träd och blommor i
strålande behag
och mitt i detta hav av färg vår kärlek, du
och jag.*

*Med kind mot kind försjunken och hand till
smekning böjd
vi kände med en rysning all blomsterlivets fröjd.*

*Ur höjden öste solen sitt ljus i fulla drag,
och hänryckt var all världen, och häpna du
och jag.*

*Av evigheten tändes i oss ett flyktigt bloss,
och morgonen förstorades för oss, för oss,
för oss.*

*Två speglingar vi blevo, två vårens lätta sken,
två drömmar, som av häggen för vinden viskats
hän.*

För den som känner till Hemmers poesi ligger det nära till hands att associera till dikten "Under häggarna" som var ett av huvudnumren i debutsamlingen *Rösterna*. Det är en dikt som hade varit på väg länge. Förmodligen är den påbörjad redan våren 1909. Den är alltså skriven långt före översättningen av Balmonts dikt. Så här lyder "Under häggarna":

Under häggarna.

*Grenarna luta nära,
nära
över oss ned sin snöbukett,
vindarna vagga skära,
skära
hängen, som böja sig mjukt och lätt.
Häggen står brud för sommarens vind,
vinden smeker dess vita kind.*

*Drömmarna flyga ljusa,
ljusa,
sländorna svärma mot himlens blå.
Höga häggarna susa,
susa
vaja och viska och vita stå. –
Runt om mig sommar och du i min famn!
Liv, jag välsignar i jubel ditt namn.*

Den mest uppenbara parallellen mellan "Under häggarna" och Balmonts dikt "Häggen" är den stora roll som häggen spelar i dem. Häggen blommar tidigast av alla de stora lövträden. Den har en oerhört intensiv blomning, som samtidigt är smärtsam kort. Detta skulle kunna inbjuda till en melankolisk ton i dikterna, men det finns det ingenting av hos Hemmer. Balmont däremot, bryter i diktens avslutande rader ögonblickets förtrollning genom att krasst konstatera: "inom oss var tiden kort". Denna påminnelse om människolivets ändlighet har Hemmer på ett subtilt sätt fångat i raden: "Av evigheten tändes i oss ett flyktigt bloss". Men i övrigt är tanken på livets korthet avlägsen även i Balmonts dikt. Båda har i sina dikter tagit fasta på något annat. De skildrar livet när det är som vackrast och mest intensivt. När löftena om en lycklig utgång av livet är som allra starkast.

Det är alltså i båda fallen frågan om kärleksdikter. Båda dikterna handlar dessutom om ung kärlek. Här finns samma starka livsglädje och hängivenhet. De förälskade går helt upp i nuet. Häggen får symbolisera allt det nya, omtumlande som drabbar de unga. Hemmer måste ha känt igen sig själv i Balmonts dikt. Men det finns några intressanta skillnader. Hemmer och Balmont delar nämligen upp häggens karakteristiska egenskaper, den ymniga, vita blomningen och de starka dofterna, mellan sig. I Balmonts originaldikt förekommer häggens blommor ofta, men deras vithet nämns faktiskt inte. De beskrivs heller inte metaforiskt. De är helt enkelt "blommor". I Hemmers översättning liknas blomningen vid "mjuka kvistars snö". Förmodligen är det så att Hemmers egna, tidigare beskrivningar av häggen här har färgat av sig på översättningen. I "Under häggarna" talar han ju om häggblommornas "snöbukett". Märkligt nog så beskriver han inte hur häggen doftar. Trots att jag läst dikten säkert hundra gånger, och varje gång tyckt mig känna den starka häggdoften, så är det först nu jag upptäckt att han inte med ett ord berör häggens doft. Jag måste ha fallit offer för diktens suggestionskraft. I Balmonts dikt spelar däremot doftsinnen en viktig roll. Det är häggens dofter som försätter kärleksparet i ett transliktande tillstånd som har stora likheter med en berusning. I detta tillstånd upplever de den transcendens, som Hemmer har fångat så väl med sin beskrivning "en strandlös sjö".

En annan intressant iakttagelse gäller dikternas form. Jarl Hemmer hade, som så många andra vid den här tiden, läst den norske poeten Vilhelm Krag (1871–1933). Liksom Krag var Hemmer djupt musikalisk. Han använder ofta suggestiva upprepningar av stämningsskapande ordklanger i sin poesi. I "Under häggarna" upprepas rimorden på ett sätt som medverkar till att diktens rytm får något dröjande, nästan hypnotiskt över sig. Överraskande är att detta poetiska grepp faktiskt även finns i Balmonts dikt där uttrycket "för oss" upprepas inte mindre än tre gånger och därmed bidrar till att dra in läsaren i tvåsamhetens täta gemenskap.

* * *

Slutligen några ord om den av Holger Schildt kaserade titeln *Efterdikt*. För min egen del tycker jag att det är synd att Jarl Hemmers översättningsvolym inte fick heta *Efterdikt*. Titeln säger nämligen en hel del om vad det innebär att översätta dikter. Hemmers titelförslag är en försvenskning av det tyska *Nachdichtung*, ett begrepp som tar fasta på att det handlar om ett återskapande när man översätter dikter, snarare än en ordagrann översättning. Man vill åt "själen" i originaldikten. Som översättare måste man göra dikten till sin egen på ett annat sätt än om man översätter prosa, inbillar jag mig i alla fall. Att förstå dikter handlar ju i så hög grad om något annat än att enbart förstå ordens lexikaliska betydelse. En dikt är så mycket mer än summan av orden som ingår i den. Förmodligen är det också därför som de mest lyckade översättningarna av dikter är gjorda av verksamma poeter. Det är mer fråga om en *efterdiktning* än en ren översättning. Ofta har dessutom översättaren någon form av valfrändskap med den översatta poeten.

Tomas Tranströmer har sagt att poesiöversättning teoretiskt sätt kan betraktas som en absurditet. Men i praktiken måste vi tro på översättning av poesi. Det enda realistiska motivet för tolkning är, menar Tranströmer, kärleken till den lyriska texten. Förmodligen är det just detta som har varit drivkraften bakom Jarl Hemmers översättningar av poesi. Ser man på volymen *Lyriska översättningar* så spretar dikterna åt många olika håll. Det är tydligt att Hemmer har valt dikter som han personligen tyckte mycket om, utan tanke på att de skulle bilda en helhet. Kanske är det också just därför som de bildar en sammanhängande helhet. När jag läst dikterna har det slagit mig att nästan alla faktiskt lika gärna kunnat vara skrivna av Jarl Hemmer själv, och det är väl ett betyg så gott som något.

THOMAS EK

Källförteckning:

- Abrahamsson, Birgitta 1960: "Alfred Fahler. Ett diktaröde", pro gradu-avhandling, Åbo
- Castrén, Gunnar 1918: "Korta anmälningar. Wilhelm Tell och Samson Agonistes på svenska", *Nya Argus* nr 24
- Ek, Emy 1958: *Från Jarl Hemmers ungdom. Med en förteckning över hans tryckta skrifter av Ann-Mari Mickwitz*, Stockholm
- Hemmer, Jarl 1937: *Brev till vänner. Anteckningar, essäer, minnesord*, Helsingfors
- Hemmer, Jarl 1922: *Lyriska översättningar*, Helsingfors
- Hemmer, Jarl 1914: *Rösterna*, Borgå
- Hemmer, Jarl 1916: "S. J. Nadson. En essay och några översättningar", *Finsk tidskrift* nr 5
- Ruin, Hans 1946: *Jarl Hemmer. En minnesteckning. Särtryck ur Jarl Hemmers Skrifter i minnesupplaga*, Helsingfors
- Ruin, Hans 1969: *Världen i min fickspegel*, Stockholm
- Schiller 1918: *Wilhelm Tell*. Översatt av Jarl Hemmer, Helsingfors.
- Tranströmer, Tomas 1999: *Tolkningar*. Redaktör: Niklas Schiöler, Stockholm
- Willner, Sven 1968: "Jarl Hemmer", *Finländska Gestalter VII. Dröm och handling*, Ekenäs
- Breven som citeras i essän finns i Jarl Hemmers brevsamling och Schildts Förlags brevsamling på Handskriftsavdelningen vid Åbo Akademis Bibliotek, samt i Sten Selanders brevsamling på Kungl. Biblioteket i Stockholm.*

Lars Kleberg, professor emeritus i ryska, har bidragit med värdefulla upplysningar om Balmonts dikt "Häggen".

En elefant till roman, som skuttar

Romanen *2666* av Roberto Bolaño (1953-2003) utkom posthumt, och har betecknats som oavslutad; samtidigt anser många att den är minst lika avslutad som vissa av författarens andra böcker. Det här gäller till exempel *De vilda detektiverna* (*Los detectives salvajes*, på svenska på Tranan 2007), som slutar med att alla huvudpersonerna försvinner in i öknen i Sonora i norra Mexico, utan att läsaren nödvändigtvis har fått den förklaring till skeendet man hela tiden väntade på. *2666* har en klar intrig, om man bestämmer sig för att följa dess speciella berättarteknik som inte liknar något annat, vilket läsare världen över nu verkar göra. Samtidigt är romanen en mosaik med många olika slags delar av vilka man kunde skriva skilt om alla.

Författaren föddes i Chile, som han lämnade efter Pinochets maktövertagande på 70-talet, och bodde efter det i Mexico. Enligt sig själv är han framförallt latinamerikan, och det är väl lika så bra att man slipper försöka definiera honom. Den skrivna spanskan i världen är förhållandevis enhetlig, vilket inte hindrar att Bolaño laborerar med att bland de många mexikanska uttrycken plötsligt komma med en transkription som låter som chilenskt talspråk, eller någon verbform som bara förekommer i europeisk spanska (till exempel när han återskapar talet hos en östeuropé i maktställning).

2666 har fem delar. Författaren hade menat att det skulle bli fem skilda böcker, främst för att trygga sina barns framtid ekonomiskt. Utgivarna har ändå ställt de litterära kriterierna i centrum och gjort det hela till en bok. När man läser den är det inte svårt att förstå hur de har tänkt.

I och för sig vore det intressant att till exempel läsa den första delen, om fyra litteraturvetare som försöker spåra den gåtfulle författaren Benno von Archimboldi, som en skild bok. Som det är nu får man i sista delen av samma roman veta mer om Archimboldi, följa med hans tankar och upplevelser på nära håll och konstatera att om han har gömt sig är det inte så mycket i bokstavlig mening som i en som är mycket typisk för Bolaños figurer. Som med mycket annat i

författarens böcker blir det här en ganska dråplig anti-klimax.

Efter att ha läst hela romanen återvänder jag till passager i början där litteraturvetare presenterar olika teorier om den försvunne och hans böcker. Eftersom jag är en person som läste litteratur som huvudämne ända tills det var dags att skriva min pro gradu, och sedan bytte, är det kanske ofrånkomligt att det jag främst minns är en massa strunt. Jag hann aldrig fram till den teori som skulle ha haft betydelse just i mitt liv. När jag läser de här avsnitten har jag lika roligt som Bolaño säkert själv har haft. Han låter litteraturvetarna strö ut pretentiösa uttryck från sitt område, som när två av dem kommer överens om att deras vänskap till en av de två andra är som ett "pris" ("premio", tyvärr översatt med "belöning" vilket gör att poängen går förlorad) (s. 109). Det slår mig också att de här avsnitten hör till de få i boken som inte är glasklara. Och jag antar att det här är med flit, eftersom Bolaño annars har förmågan att röra sig i de mest underliga sfärer utan att läsaren tappar bort sig. Han tycks vilja visa på hur ofrånkomligt suddiga en viss sorts resonemang hos akademiker är, också när de utgör delar i en roman, eftersom kärnan i resonemanget kanske fattas:

Gammal, tänkte Pelletier. Ungkarl. En av alla tusentals gamla tyska ungarlar. Som ungarlarsmaskinen. ---Tusentals, hundratusentals ungarlarsmaskiner som dagligen korsar ett fostervattenhav ombord på Alitalia, ätande spaghetti al pomodoro och drickande chianti eller appellikör, med halvslutna ögon och förvissade om att pensionärernas paradiset inte finns i Italien (och följaktligen ingenstans i Europa), på flygplan till den afrikanska eller amerikanska kontinenten och de kaotiska flygplatserna där, där de döda elefanterna vilar.
(s. 75-76)

Jag läser det här korta avsnittet många gånger för att komma fram till varför det är så irriterande. Säkert bland annat för kritikerns påföljande kommentar, "Jag vet inte varför jag tänker så". Som om han på ett tillgjort sätt ber om ursäkt till och med inom ramarna för sin egen medvetandeström. Småningom får bilden för mig en mening den inte först har, när jag inte har lyckats placera denna abstrakta kyrkogård. Den är en poetisk metafor för den nya författarrollen, den kubanskan Zoé Valdés kallar att vara en internatio-

nell papegoja. Elefantkyrkogården syftar kanske på romanen *Donde van a morir los elefantes* av Bolaños landsman José Donoso; i det fallet är begravningsplatsen de amerikanska, prestigefyllda universiteten. Bolaño förskjuter betydelsen till något kaotiskt och obestämt.

Huvudperson i del två är Amalfitano, av chilenskt ursprung och lärare i tysk litteratur vid universitetet i Santa Teresa i Mexico nära USA:s gräns, en inrättning som liknar "en kyrkogård som plötsligt börjat reflektera, utan att det ledde till något", och samtidigt ett "tomt diskotek" (s. 225). Han bor i ett litet hus som snarast är en förlängning av öknen, tillsammans med sin dotter Rosa. Amalfitano är en sympatisk person som håller på att bli paranoid. Oron gäller främst Rosa, som regelbundet blir upplockad i en svart bil av den typ unga flickor ofta har satt sig i innan de hittades mördade.

Av alla platsbeskrivningar i boken är den av Santa Teresa den mest fascinerande. Den lyser som en skild film som pågår parallellt med det som händer, och som nästan bara är tragisk: "Luften utanför såg flytande ut. Som svart vatten, kolsvart, man fick lust att stryka över det med handen" (s. 139). Öknen beskrivs på ett ställe som en "förstenad trädgård". På något ställe kallas Santa Teresa för en planet.

Del tre handlar om en amerikansk journalist vid namn Fate som åker till Santa Teresa för att intervjua en boxare, som alla amerikaner säger är en dålig boxare och alla mexikaner säger är den bästa i världen. Snart börjar Fate istället intressera sig för morderna på flickor och kvinnor, som under senare årtionden allt oftare har skett i olika delar av Mexico, även i verkligheten, och som i boken har blivit till vad som kallas en epidemi, just här i Santa Teresa. Som de flesta undersökningar i romanen, och i Bolaños andra, leder de inte till så värst mycket.

Avsnitt fyra handlar om brotten. Avsnittet är monotont och välskrivet. Under mer än 300 sidor återkommer nästan samma passage som liknar en polisrapport. Kvinnorna är unga, arbetade nästan alltid på monteringsfabriker (knutna till amerikanska intressen). Liken är helt eller delvis avklädda. Någon direkt gemensam nämnare hittar man inte, förutom könet.

Polisen koncentrerar sig på de mord som man definierar som de gåtfulla, och förbiser de "vanliga", de som till exempel är resultatet av svartsjuka.

I den här delen dyker en av de mest intressanta personerna i romanen upp, tysken Klaus Haas som är huvudmisstänkt för morderna. Berättartekniken följer hans tankar inifrån, utan att vi för den skull får någon ledtråd till om han är den gärningsman man söker. Haas skrämmar många samtidigt som han inte verkar arg. Han är som "en drömmare som drömmer i hög hastighet. En drömmare vars drömmar är långt före våra drömmar" (s. 359). Han är stor till växten, inte bara jämfört med de flesta mexikaner, men han säger sig gång på gång höra stegen av en ännu större jätte på väg för att befria honom.

Lika lite som någon på riktigt verkar se mönstret bakom kvinnomorderna, gör Bolaño något försök att ge något svar på frågan. Han hör till de författare som gärna använder verkliga gåtor som bas i sina böcker, men till skillnad från hur endel andra skulle göra låter han inte sin fantasi komma med fiktiva svar. Läsarens fantasi får istället arbeta. En av de många meningar som stannar kvar i huvudet antyder på ett retsamt sätt att den vill säga det sista ordet: "Ingen bryr sig om de här morderna, men i dem gömmer sig världens hemlighet" (s. 415). Utan att jag vet om man blir mycket klokare.

I del fem dyker slutligen Archimboldi, som på riktigt heter Hans Reiter, upp. En pojke född i en by i Preussen på 1920-talet, och som framförallt liknar en alg. Han älskar också att dyka och är en mästare på att smita ifrån vad som helst för att springa iväg till havet oberoende av årstiden. Småningom blir han en mycket opolitisk soldat och skickas till östfronten. Som i en ganska tokig parodi på sagor av typ Tummeliten räddar hans storväxta kropp honom; tillsammans med hans personlighet utstrålar den något som gör att ingen som försöker skjuta på den träffar.

Den enda bok han hittills har läst är om havsväxter och -djur, han har framförallt tyckt om algerna och att rita av dem. När han nu skadas och fastnar på obestämd tid i en by i Ukraina hittar han i en öppen spis en dagbok skriven av en jude vid namn Ansky. Detta leder till att han i praktiken fattar att det finns judar, och vad som sker med dem, samtidigt som han upptäcker vad berättarteknik är. Den fråga som mest fas-

cinerar Reiter är: en text som är gömd så här skickligt, för vilken läsare är den ämnad? Reiter blir den berömde författare vi har stött på redan i början, men han dyker aldrig mer; algbarnet har dött.

Bolaño börjar nu låta personer som autodidakten Archiboldi, och skrivmaskinsuthyraren som gör det möjligt för honom att skriva sina första böcker, föra en litterär diskussion som går mycket mera på djupet än akademikernas i början. Skrivmaskinsuthyraren, som en gång ville bli författare, uttalar saken så elitistiskt som folk numera sällan vågar: de mindre betydande författarna skriver inte, fast det ser ut så. De tar bara order från dem som har skrivit mästerverk, och fyller papper. Archiboldi å sin sida är rädd att berömmelsen är det som ofrånkomligt hindrar en från att längre kunna skriva något bra.

Slutet, där personerna åldras, blir mer sentimentalt än vad man är van vid hos Bolaño, som ju vid den tiden han arbetade på det var dödssjuk. Om det tidigare i romanen har uttalats en misstänksamhet mot berömmelsen, säger slutet för mig det Tove Jansson säger i *Farlig midsommar*, där syftet med att spela en pjäs och få den att bli omtalad är att få någon i familjen ut ur fängelset. 2666 slutar på sätt och vis komiskt, om det är meningen vet jag inte, men samtidigt tycker jag resonemanget är trovärdigt.

Hos mig uppstod ett läsmotstånd mot Bolaño när jag första gången hade börjat läsa en bok av honom, *De vilda detektiverna*, och en av huvudpersonerna sa sig vara ointresserad av detaljer. Jag tänkte att något i författarens stil tydde på att han också är det, och tänkte att en roman på 700 sidor som inte stöder sig på det konkreta brukar vara långtråkig.

Jag har nämligen alltid tyckt om detaljer. Småningom märkte jag i alla fall att Bolaños detaljer är av ett eget slag. Ofta har jag intrycket att det är världen i romanfigurernas drömmar som blir mest konkret. Andra gånger tänker jag att författaren är hur detaljerad som helst när han vill, och när han inte vill låter han bli.

Utgående från beskrivningarna av Santa Teresa, i mittpartiet, kunde man rita upp en karta, även om man om man gjorde det säkert skulle hitta motsägelser som fantasin gärna spann vidare på. Beskrivningen är också så visuell att platsens färger (mest i olika nyanser av gult), ljusstillstånd, gator och hus

finns kvar som en bild framför mig efter att jag har läst hela boken. Däremot vill eller kan Bolaño inte göra beskrivningen av tyska byar kring Andra världskriget till så mycket annat än nämnandet av element som vem som helst antar att väl finns i byar. Med undantag av klipporna vid havet, som jag nog tycker att påminner mera om kusten i hans barndoms Chile än om Östersjön. Den här skillnaden i miljöbeskrivning inom samma bok är så tydlig att jag kommer fram till att den säkert är medveten, kanske ett sätt att antyda att man rör sig någon annanstans än vad man av namnen på platserna kan tro.

Det finns något tilltalande i att författaren, som har mycket fantasi, inte heller underskattar läsarens egen fantasi. Ignacio Echevarría talar i sitt förord till första spanska upplagan (en kort text som gärna kunde ha funnits med i översättningen) om att nyckeln till något man inte förstår i en bok kan finnas i någon av de andra. Inom den här romanen får man ingenstans någon förklaring till siffertalet som utgör titeln; i förordet hänvisas till ett ställe i en annan roman, *Amuleto*, där huvudpersonen under en nattlig promenad i Mexico City får en mardrömslik vision av staden som en kyrkogård år 2666. I samma förord framgår också att det står i en av Bolaños sista anteckningar att berättaren i 2666 är Arturo Belano, som är en av huvudpersonerna i *De vilda detektiverna*, men som ingenstans finns synlig här. Om inte i nästan osynliga detaljer, som i den återkommande vanan att stjäla böcker som personer i den här boken delar med honom, och i beskrivningarna av stiliga penisar (Belano är homosexuell).

Ju mer jag läst av Bolaño desto mer inser jag också att hans böcker går in i varandra. Jag kan aldrig läsa en utan att bli nyfiken på att genast försöka hitta någon viss annan. Just nu är jag intresserad av huruvida *El gaucho insufrible* (*Den olidlige gauchon*) är samma person som en mordlysten pojke som skymtar förbi i en gammal dams berättelse i början av 2666.

Mexikanen Sergio Pitól har ett sätt att i sina böcker låta personer och berättelser återkomma i nya sammanhang, ofta som i ett kollage. I hans fall kan jag trots att jag läser honom med fascination ibland ha en känsla av att han återanvänder för att få till stånd fler böcker, jag kan tycka att det här har jag läst förut med samma ord. I Bolaños fall har jag däremot aldrig

känslan av mekanisk upprepning, snarare handlar det alltid om en ny vinkel på något man förstod till hälften i en annan bok (och nu får förstå till ytterligare 25%), eller om att man fortsätter ett spår som i en annan bok verkade upphöra.

Genom hela 2666 återkommer personernas drömmar. Om man läste de avsnitten skilt för sig kunde de bli en skild, mycket annorlunda berättelse. Speciellt Santa Teresa med sin öken, men också de andra platserna är drömlika; ”som en annans dröm, tänkte Fate” (s. 414). Människornas sovande jag möts, vilket också påpekas rent ut på något ställe, efter att man som läsare redan har märkt det. Bolaños böcker är själva för mig som de intressantaste drömmarna. Jag läser dem i ett sträck och först när jag har kommit till slutet undrar jag vad det var jag hela tiden tyckte mig ana bakom skeendet. Det är svårt att säga vad poängen var men att den fanns tvivlar jag inte på. Detta är en författare som strukturerar eller låter bli på sitt oförlömliga sätt, inte en som vinner tävlingen om att kunna strukturera.

En av Bolaños favoritförfattare var argentinaren Julio Cortázar, känd speciellt för romanen *Hoppa hage* (Rayuela), där man kan läsa kapitlen i vilken ordning man vill och på det sättet följa alldeles olika berättelser. På sitt sätt tycker jag Bolaño här har gjort något liknande, trots att ordningsföljden är traditionell. Ett sätt att helt vända upp och ner på läsningen vore att läsa 2666 som en bok om Chile, nazismen med den här nästan helt osynlige Hitler som Pinochets diktatur, som Bolaño lämnade men som fortsatte hemsöka hans böcker. Även om man inte intresserar sig för ett biografiskt texttolkande, som jag själv oftast tycker är mer relevant inom psykoterapi än när det gäller att definiera och värdera en bok, finns här så många ställen som inbjuder till den här läsningen att det måste vara författarens mening att man kan göra den. En soptipp som är ett av de ställen där man hittar kvinnolik heter till exempel El Chile. Men som vanligt, när man som läsare tror sig vara riktigt klok, märker man att författaren retas med en; det verkar som en lika tydlig vink att en by mellan Santa Teresa och USA:s gräns heter Patagonia. När jag googlar visar det sig dock finnas en by där med det namnet.

Min abstinens efter att ha läst boken handlar inte så mycket om att inte ha fått veta hur det går. Den

Film är bäst i radion

Jag sörjde när FST för två år sen la ner *Filmtid*, YLE:s då bästa kulturprogram. Men omgrupperingen av redaktörskrafterna till radio Vega har, kan man nu slå fast, resulterat i något ännu bättre.

Styrkan i *Filmtid* var ju dess fräscha *casting* – redaktionens förmåga att både plocka fram talande huvuden man inte ”alltid” ser i TV och att kombinera dem med rätt filmer. Valet av gäster från ett brett fält, ganska sällan professionella kritiker, gjorde *Filmtid* öppet åt många håll. Vare sig temat var klassresa, Libanon eller choklad fick man kulturen att framstå som en del av verkligheten, ofta också som en del av en större diskussion.

Och så fanns det tid, en smula tid: tid för resomang kring ett och bara ett tema, till skillnad från till exempel *Pixel* som fortfarande alltför ofta är omöjligt att skilja från en parodi på sig självt: en trailer till ett vimsigt kulturprogram på *fast forward*.

Avigsidan av det problemcenterade lekman-konceptet i *Filmtid* (liksom i *Boktid*, eller överhuvudtaget i kultur i TV) var att man nästan aldrig sa något om en konstnärlig problematik: om filmen *som film*, som form, som grepp. Det som hamnade i skuggan i *Filmtid* var redaktörernas eget filmkunnande, deras estetiska bildning, hela begreppsapparaten. Säkert ett medvetet val – TV verkar överhuvudtaget dra sig

handlar om en enveten rytm som jag är inne i och som plötsligt upphör. Författarens andra böcker ser nu sorgligt tunna ut. Men lockande de också.

Översättaren har haft ett stort jobb och gjort det bra. Hon lyckas behålla rytmen i Bolaños text, och också hitta motsvarigheter till de ofta svåröversättliga mexikanska uttrycken.

ROBIN VALTIALA

Roberto Bolaño 2010: 2666 (roman, översatt från spanskan av Lena E. Heyman). Albert Bonniers förlag. 1055 sidor

för alla abstrakta begrepp som inte är välkända från lågstadiet. Kanske abstrakta begrepp inte anses mediasexiga – men tänk om de skulle vara det, får de nånsin en chans? Mot slutet kortades dessutom *Filmtid* ner till hälften, och beskars ytterligare genom ett pixelmässigt påhäng där en filmklassiker ”presenteras” via möjligast banala fakta av typ *Trivial Pursuit*.

Att *Filmtid* – eller åtminstone Johanna Grönqvist och Silja Sahlgren-Fodstad – getts chansen att leva vidare i muterad form i diverse radio-slots och FST:s *Min morgon* är en välkommen revansch för filmkritiken. Särskilt välkommen är månatliga *Filmsalongen* eftersom där återigen finns *tid* att gå ner sig i ett ämne. Just då blir kompetensen ibland så uppenbar att man baxnar. Senast, 7 mars, med aktuella *The Black Swan* som utgångspunkt, ”kvinnlig galenskap” som tema och Sara Ehnholm Hielm som tredje part, flödade radion av 40 minuter analys, idé, filmhistoria, könsaspekter, oväntade kopplingar. Inte minst – och det är sällsynt – var det ett långt, intelligent samtal med *intensitet*.

Är det så att cineaster är intensivare?

Ingmar Bergmans tidiga film *Sommarlek* visade sig vara en spännande intertext till *Black Swan* (*Svan-sjön* också här); filmklichéer om passivt galna kvinnor och aktivt galna män jämfördes; och Ehnholm Hielm förklarade engagerat att ”var dig själv” är det sista man ska säga till en tonåring – den om någon saknar just ett ”själv”.

En tidigare *Filmsalong* kring Robert Bressons filmkonst med en manlig trio (bland annat Hans Sundström) var likaså förbluffande bra. Enda nackdelen med att filmbevakning på svenska flyttat till Vega är väl att det är litet svårt att visa film i radio.

Men det är en oviktig detalj. Att filmkritikerna antligen får ta plats och göra sitt jobb (som aldrig kan vara enbart att producera avrundade treminutersrecensioner) är värt så mycket att jag inte ens sörjer *Filmtid* längre. Kriteriet på ett bra kultursamtal är ju att man inte alls behöver ha sett/läst det det handlar om – ett bra snack får det att bågna i hjärnan ändå. Jag ska nog inte gå och se *The Black Swan*. Efter ett så levande samtal riskerar vad som helst att bli antiklimax.

TRYGVE SÖDERLING

Skvaller och skönlitteratur

Den brittiske filosofen Bertrand Russell ska en gång ha sagt: ”Ett av den civiliserade människans kännetecken är att hon kan gråta över en spalt med siffror.”

Om detta stämmer finns det inte många civiliserade människor för de flesta av oss gråter snarare över andra människor än över siffror. Överhuvudtaget intresserar vi oss snarare för människor än för siffror.

Romaner handlar väsentligen om människor, de handlar om skvaller och det är därför romanformen varit – och fortfarande är – så populär.

Så kan man – med en obetydlig tillspetsning – formulera tesen i den amerikanska litteraturvetaren Blaise Vermeules bok *Why Do We Care about Literary Characters?* (The John Hopkins University Press) Skvaller, slår Vermeule fast, är något som alla människor säger sig se ner på men samtidigt är det något som alla människor ägnar sig åt. En brittisk psykolog, Robert Dunbar, gjorde en studie som gick ut på att ett stort antal medarbetare spreds ut över hela Storbritannien för att tjuvlyssna på samtal i så många olika miljöer som möjligt, tåg, bussar, pubar, storföretagens huvudkvarter, universitetens kafferum. Resultatet var att ju mindre det uttryckligen gällde strukturerade möten kring ett bestämt tema så bestod två tredjedelar av samtalen av skvaller, det vill säga, man talade om vem som hade gjort vad med vem eller åt vem, om vem det gick bra för och vem det gick dåligt för vad gällde karriär, hälsa, ekonomi eller kärlek och varför det gick som det gick. Det finns en gång för alla ingenting som är så viktigt för människor som social information, information om andra människor, och skvaller är uttryckligen social information. Särskilt i ett modernt massamhälle där man oupphörligen inte bara träffar främmande människor utan också är tvungen att ha med dem att göra, till exempel göra affärer med dem, är det av ovärderlig betydelse att få veta vad människor går för, vem man kan lita på. Men evolutionsforskare menar dessutom att skvallret fyller ännu mer grundläggande behov, att det är den mänskliga motsvarigheten till det ömsesidiga ansande som andra primater ägnar sig åt: efterhand som människor började leva i allt större grupper kom språket att ersätta kroppskontakt och det blev med skvallrets hjälp

som man odlade närhet och gav varandra känslomässigt stöd, byggde allianser, beredde varandra njutning. Skvallret utgör social kontroll, det bidrar till att samhällets normer efterlevs, men det kan också bidra till att normerna omförhandlas och ändras. Att de flesta av oss inte gärna erkänner att vi skvallrar beror naturligtvis på att skvaller kan vara ondsint: engelskan har ingen exakt motsvarighet till ordet skadeglädje men när engelskspråkiga inhämtar att ordet finns på andra språk reagerar de ingalunda med oförståelse utan snarare med förtjusning: "Coolt att det finns en riktig benämning för det där!" Men lika mycket beror det på att vi ogärna föreställer oss att vi själva är föremål för ens oskyldigt skvaller och att vi ogärna medger att vi är beredda att lyssna på – och kanske också säga – sådant som vi inte önskar sagt om oss.

Som modern litteraturvetare är Blakey Vermeule utmanande såtillvida att hon inte menar att det finns någon avgörande skillnad mellan fiktiva personer och verkliga: att diskutera David Lurie – universitetsläraren som, om inte precis våldtar, så dock tvingar sig på en student i Coetzees roman *Onåd* – är inte olik att diskutera Tiger Woods. Hon ger många goda exempel på hur skönlitterära gestalter börjar leva ett eget liv. I flera år efter utgivningen av romanen *Broarna i Madison County* hörde journalister av sig till tidskriften *National Geographic* och ville intervjua romanens huvudperson, fotografen Robert Kincaid, som enligt fiktionen hade anställning där och till slut fick tidskriften gå ut med en officiell dementi. (Under tiden hade turistbyrån i Madison Country flitigt börjat använda romanen i sin marknadsföring.) Många författare har vittnat om att deras karaktärer inte nödvändigtvis gör som de vill, många läsare har vittnat om att de inte velat att en roman skulle ta slut, att de inte kunnat släppa karaktärerna. Åtskilliga av världslitteraturens gestalter från Odysseus över Don Juan fram till Lolita och vidare har visat sig vad Vermeule kallar "bärbara", det vill säga, de har gått att flytta från fiktion till fiktion. Många andra lever vidare i *fan fiction*: som ett mer extremt exempel nämner Vermeule att Harry Potter av en heterosexuell kvinna i Mellanvästern använts som huvudperson i pornografi för bögar.

Skillnaden mellan skönlitterära karaktärer och kvällstidningarnas är snarast en fråga om kvalitet: Coetzees roman har en helt annan komplexitet och finess än kvällstidningarnas sensationslystna rappor-

tering. Att läsa en roman är att ingå ett kontrakt med författaren: *jag* tror på den värld du diktat fram mot att *du* levererar det mest utsökta skvaller i kraft av din unika förmåga att ge oss inblickar i andra människors medvetanden.

Också Vermeules bok är utsökt: hon skriver elegant, inte sällan också roligt, hon kombinerar ett säkert litteraturhistoriskt och -teoretiskt kunnande med perspektiv hämtade från de senaste årens kognitions- och evolutionsforskning, inte minst från evolutionsforskare som menar att konstarterna i allmänhet och skönlitteraturen i synnerhet i högsta grad är relevanta från evolutionens synpunkt, ja, rentav mål för det naturliga urvalet. Ett exempel är Joseph Carroll som hävdar att litteraturens funktion är att skapa ett fiktivt universum i vilket de krafter som verkar inom människan och de som verkar utanför henne, i hennes miljö, kan försonas eller åtminstone gå i dialog.

Idag föreställer sig evolutionsforskarna också gärna att mänsklig intelligens i första hand utvecklades inte för att man bättre skulle kunna framskaffa föda utan för att man skulle bli bättre på att hantera det sociala samspelet som tilltog i komplexitet efterhand som de grupper *Homo sapiens* levde i blev allt större. Vad det handlade om var att kunna överlista andra primater, att kunna tänka flera drag framåt i relationernas väldiga schackspel, att kunna skaffa sig bundsförvanter och vid behov splittra andras förbund. Machiavelli-hypotesen om intelligens har man talat om och Vermeule ser den som förklaringen till hur vi iakttar andra människor: vi behöver vara strategiska, vi behöver både kunna samarbeta och konkurrera. Det som primärt intresserar henne är frågan hur vi tänker kring hur andra tänker – om oss själva eller om andra – och vilka redskap skönlitteraturen använder sig av för att gestalta detta tänkande. Den första frågan handlar om det som kallas mentalisering och det finns idag i huvudsak två olika teorier. Den ena går ut på att vi har inbyggda psykologiska föreställningar eller teorier om mänskligt beteende och att det är dem vi förlitar oss på; den andra, simulationsteorin, innebär snarare att vi kognitivt försätter oss i den andra människans situation och lever oss in i henne genom identifikation eller empati. Simulationsteorin har fått stöd av den forskning kring de så kallade spegelneuronerna som tillsvidare i första hand utförts på apor:

när en apa utför en handling är det vissa motoriska neuroner som reagerar men samma neuroner reagerar också hos en apa som bara ser på. Åtminstone en litteraturvetare – hon heter Suzanne Keen – menar att ytterligare forskning kring spegelneuronerna kommer att ge värdefull kunskap för förståelsen av förhållandet mellan fiktion och empati och simulationsteorin i sin helhet är naturligtvis av största intresse när vi ser på hur vi uppfattar skönlitterära gestalter. Det har visat sig att barn redan före skolåldern spontant identifierar sig med fiktiva gestalter, oftast berättelsernas huvudpersoner, och Keen tänker sig att ett särskilt intressant forskningsområde kunde vara hur graden av empatisk inlevelse kan tänkas styras av olika typer av berättarteknik, till exempel berättelser i första person kontra berättelser i tredje person.

Samtidigt är det som bekant en viktig poäng att identifikationen sällan är total: läsningens njutning ligger inte minst i att vi kan stiga av när det börjar bli för farligt. I själva verket upplever vi oftast berättelser i ett dubbelperspektiv, både inifrån och utifrån. När vi i början av storfilmen *Hajen* ser hjältinnan plaska omkring, omedveten om rovfisken som närmar sig, är det ingalunda hennes känslor vi delar. Som åskådare är vi ju nämligen oroliga för henne medan hon själv än så länge är aningslöst lycklig.

Vermeule konkretiserar skickligt de teoretiska resonemangen. Hon visar hur romanen om och om igen gestaltar den fråga som evolutionspsykologerna lyft fram som central, frågan vem vi kan lita på och vem vi bör misstro, vem som förstår sig och vem som är uppriktig. Hon visar hur fascinerade vi är av ondskan: Dantes *Inferno* har i alla tider utgjort en mer lustfylld läsning än hans *Paradis*. Hon konstaterar att om kunskap om människors tankar och avsikter är av avgörande betydelse så är det givet att denna kunskap också ger status och därmed är det naturligt att Gud inte bara beskrivs som allsmäktig utan också som allvetande. Hon ser på Conan Doyles deckargåtor och på Henry James inte mindre invecklade psykologiska gåtor. Hon visar hur författare, bland dem Jane Austen, redan för tvåhundra år sedan strävade till att närma sig sina personers tankar genom den be-

rättarteknik som kallas indirekt fri diskurs och som innebär att man gör sig av med anföringsverb: i stället för att säga "Hon tänkte att hon kunde unna sig en kakbit till" stiger man in i den person som skildras och återger hennes tankar: "Jo, hon kunde unna sig en kakbit till." Hon visar hur många nivåer det kan finnas när det gäller avläsning av andra människors tankar och illustrerar med ett citat, återigen från Jane Austen, närmare bestämt från romanen *Övertalning*, och då ett ställe som utgör ett slags vändpunkt eftersom romanens hjältinna Anne Elliot just då anar att den man hon älskar men skilts ifrån, kapten Wentworth, fortfarande hyser varma känslor för henne. Hon ser nämligen hur hennes högdragna syster Elisabeth oväntat möter kaptenen i ett bageri på andra sidan gatan: "Hon blev inte förvånad men kände sorg över att Elisabeth inte ville veta av honom. Hon såg att han såg Elisabeth, att Elisabeth såg honom, hon var övertygad om att han var beredd på en hälsning, ja, att han önskade den och det smärtade henne att se sin syster vända sig bort med oföränderlig kyla." Här avläses tankar och intentioner på fyra nivåer vilket enligt forskning är just jämt så mycket som människor i allmänhet kan hantera.

Blakey Vermeule vill övertyga oss om att litterära gestalter är "redskap att tänka med" men det finns en fråga hon aldrig riktigt besvarar, nämligen: hur går det när vi känner snarare än tänker? Alldeles i början av boken beskriver hon hur bestört hon blev när en grupp av studenter blev så indignerade över David Lurie – alltså Coetzees sexuellt trakasserande professor i *Onåd* – att de inte hade ett ont ord att säga om det gäng som först hällde etanol över honom och sedan tände eld på honom och våldtog hans dotter.

Är det säkert att den här enögdheten kan bearbetas och övervinnas med hjälp av litteraturvetenskaplig analys?

MERETE MAZZARELLA

Vermeule, Blakey 2009: *Why Do We Care about Literary Characters?* The John Hopkins University Press

Snikenhetens djävlar exorciseras på våra scener

1.

En större utmaning för scenografer än Helsingfors Stadsteaters stora scen är det svårt att föreställa sig, men i sin brutala fyrkantighet verkar utrymmet skräddarsytt för Kari Heiskanens uppsättning av *Enron*. Antti Mattilas scenbild domineras av tomhet inramad av sterila betongtytor, alltmer blodbestänkta under spelets gång, med en och annan anonym kontorsstol utplacerad här och var. På scenen växlar lugna sekvenser med våldsamma utspel. På ett ögonblick förvandlas män i vita skjortor till tjutande krigare i kamouflagedräkt, k-pistar spottar eld, en sportbil kraschar genom väggen i ett moln av damm, två *Tyrannosaurus rex* lunkar omkring med vaggande huvuden. Metaforer i varierande färg och form skapade av Lucy Prebble, hjärnan bakom en internationell succé, möjligen delvis med tillsats av regissörens fantasi.

Tyrannödlornas funktion är tudelad. Dels utgör de konkretiseringar av de *special purpose entities* – med namn som Raptor och Talon – som den kraschade superjätten Enron skapat, för att in i det sista dölja ett lavinartat växande underskott; så kallad kreativ bokföring. Dels påminner ödlorna om det pinsamma faktum att *Homo sapiens*, denna skapelsens herre, i sin handel ochandel alltjämt styrs av en reptilhjärna från mesozoisk tid. Enron är vår sköna nya gamla värld i koncentrat, toppen av ett isberg, där arktiska vindar blåser. Ingen god människa rör sig (möjligen med undantag av ett litet barn) över Stads-teaterns scen. De minst onda ter sig moraliskt neutrala, väl närmast genom de roller omständigheterna tilldelat dem. De mest onda är renodlade demoner, av det globala marknadssystem som lagt sig likt en cervävnad över mänskligheten utrustade med närmast gränslösa möjligheter till förstörelse – av sin omgivning, i sista hand av sig själva.

I Lucy Prebbles drama bär de stora demonerna namnen Kenneth Lay, Jeffrey Skilling och Andy Fastow. Under dem finns ett skikt av mer anonyma avgrundsandar, varje man utan att blinka villig att offra själen för en vattvalling, kvinnorna dessutom kroppen. Hur man vill ranka trion kring vilken handlingen

kretsar är individuellt; för egen del tvekar jag inte att placera Fastow på högsta prispallen och Lay på den lägsta.

Kenneth Lay, med sin grundfalska jovialitet tagen på kornet av Seppo Maijala, är den åldrande vd:n på väg bort, mest intresserad av golf (vit metafor) och vänskapen med George W. Bush (svart metafor). Allt som äger rum sker med Lays goda minne, straffet för sitt brott undgår han genom att avvika med döden – dock återstår den Yttersta Dom han förutsätts tro på, i den mån hans religiositet är mer än en mask.

Mest *sound and fury* alstrar Eero Aho's yvige, skräpnige Skilling. Hans entré i Enron, som operativ chef, sprider en testosteronstank som från ett hingststall; desto ömkligare blir hans fall, berövad sina byxor, likt en hund kramsande efter dolda mikrofoner under golvet. För insiderhandel, bokföringsbrott och korruption dömdes Skilling till 24 års och 4 månaders fängelse. Med iskall okänslighet avvärjer hans scenfigur de rättmätiga kraven från några offer för hans vision av en ny värld. Ställd mot tyrannödlornas skapare, finanschef Fastow, en lismande svikare i Iikka Forss nyansrika tolkning, framstår ändå Skilling som snäppet mindre motbjudande. För sitt samarbete med polisen erhöll Fastow i maj 2006 reducerad dom, sex år, vilket enligt gängse fängelsematematik innebär att han blir en fri man innan 2011 är slut. Är det någon som tror att Skilling kommer att sitta inne fram till 2030? Men straffen i så kallade civiliserade länder står sällan eller aldrig i proportion till begångna brott. Hur ersätts tusentals aktieägare och anställda pensionssparare i ett företag som den ena dagen är värt 68 miljarder euro och den andra noll?

Som teaterföreställning är Lucy Prebbles finländska urpremiär grovt tillyxad, snarare en lång föreläsning med en rad drastiska exempel framsprungna ur overheadprojektorn än ett genomarbetat dramatiskt förlopp. Men som beskrivning av den amerikanska drömmens konsekvenser är *Enron* desto mer fängslande – och angelägen för oss alla. För att travestera en av Stanisław Jerzy Lec's *Ofriserade tankar*: "Någonting är ruttet i staten USA. Herregud, vad stort USA är."

2.

Marcellus berömda karaktäristik av Danmark i *Hamlet* saknar inte relevans i Molières Frankrike. I mäs-

Våren 2011 har det gått 100 år sedan tidskriften *Argus* olagligförklarades av kejserliga senatens justitiedepartement i dåvarande storfurstendömet Finland.

Den indragna tidskriften, startad 1907, valde att fortsätta som förut, men under ett nytt och annorlunda namn. Den 16 mars 1911 utkom det första numret av *Nya Argus*.

En historik över *Argus/Nya Argus* är under utgivning och i samband med det arrangerar vi ett

Seminarium

kring *Nya Argus* nästa sekel:

Ny offentlighet – gammalt uppdrag? — Tidskriften i bloggåldern —

Inledare: författaren, debattören, pressombudsmannen

Yrsa Stenius

Kommentarer: **Thomas Henrikson, Nora Härmäläinen**

Tid och plats: 16 april 2011 kl. 12–16, Svenska

Litteratursällskapet, Riddaregatan 5, Helsingfors.

Alla välkomna!

tarens om inte svartaste så dråpligaste karaktärsstudie *Den girige*, med urpremiär 1668, har visserligen den patologiska snikenhet som genomsyrar *Enron* koncentrerats till en enda person, Harpagon. Kring detta vidunder i människohamn, till lika delar skrämmande och ömkansvärd, grupperar sig ett antal figurer, mer eller mindre krumeluriga, som på olika sätt representerar normalitet. Medlen varierar men det gemensamma målet är att överlista husets herre. Efter en kamp med många förvecklingar bringas tyrannen på fall, med hjälp av hans akilleshäla, stavat skattkista. I slutscenen är harmonin återställd,

två älskande par har fått varandra, en far har återfunnit sin förlorade son och dotter. På köksbordet ligger en salig Harpagon på rygg, kramande sitt återfunna skrin.

På Lilla teatern gick *Den girige* över tiljorna 1976, med Asko Sarkola i den bärande rollen. Den gången var han drygt trettio, men trots Sarkolas ungdom var hans insats i minnesbild briljant. När samme aktör nu trettiofem år senare blåst nytt liv i rollen, sitter löständerna om möjligt ännu bättre i munnen. I mimik är Sarkola oslagbar, och knappast överträffar i vårt teaterliv heller någon honom i plastiken. Än slingrig som en boa, än struttig som en spattig stork, växlade Sarkola blixtnabbt mellan diametrala känslolägen. Från detta kalejdoskop i pantalonger strömmade den gamla goda Lillanandan ut, väckande genklang hos scenens övriga aktörer, i synnerhet de större manliga rollfigurerna: Pekka Strangs kulspruteligt art- och gestikulerande Valère, Sampo Sarkolas genetiskt välplacerade charmör Cléante, Matts Stenlunds sävligt åländske La Flèche och Sixten Lundbergs fryntlige kock/kusk. I mindre

roller utmärkte sig också Joachim Wigelius och (den kväll jag såg föreställningen) Tom Wentzel – genom en sardonisk slump med andra foten i *Enron*. På damsidan utvecklade Pia Runnakko ett molièreskt gemyt, medan Åsa Wallenius och Amanda Löfman var just så ljuftva som rollerna medgav.

Allt detta gestaltat i ett lagom skamfilat slottskök med spår av stekos från svunna sekler, med den äran signerat Ralf Forsström. Visserligen i ett långt tack-sammare scenrum än Stadsteaterns stora. *Small is beautiful*.

NALLE VALTIALA

